
FÖRORD

För drygt tio år sedan gjordes en kulturhistorisk bebyggelseinventering som omfattade större delen av kommunen och kompletterad med tidigare inventeringar (Älvsborgs länsmuseum, kulturhistorisk utredning 6 och 26) hade hela Ulricehamns Kommun blivit inventerad vad gäller kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Detta ligger som underlag till föreliggande första del av kulturmiljövårdsprogrammet för kommunen.

Denna första del är mer övergripande och sammanhållande för hela kommunen. Kulturmiljövårdsprogrammets andra del behandlar Ulricehamns Stad och presenteras samtidigt som del 1. Här har det varit angeläget att se över och bearbeta en över 25 år gammal inventering av kulturhistorisk bebyggelse i staden.

En tredje del av kulturmiljövårdsprogrammet planeras med en noggrannare redovisning av bl.a. riksintressen och deras värdebeskrivningar som behöver fördjupas och utvecklas.

Föreliggande första del inleds med en kort bakgrund och något om den lagstiftning som gäller för kulturhistoriskt intressanta byggnader och miljöer samt program och riktlinjer. Därefter följer en redovisning sockenvis. Varje socken presenteras med en kort beskrivning och en sammanfattande redovisning av inventerade byggnader och miljöer. En mer uttömmande beskrivning finns i tidigare gjorda inventeringar.

Ulricehamn 2004-08-09

Jonas Yngström
Stadsarkitekt

INLEDNING

Ulricehamns kommun har sedan 1970-talet arbetat med att välja ut bebyggelse som ur kulturhistorisk synvinkel anses som särskilt värdefull. Målsättningen är att skydda och vårda bebyggelsemiljöer som speglar traktens utveckling. Detta kulturmiljövårdsprogram är uppbyggt i två delar. Den första delen är kommunomfattande och är av mera övergripande karaktär, den andra redovisar kulturmiljön i Ulricehamns stad och är mer ingående och detaljerad. Men principerna och riktlinjerna är de samma för kulturmiljöer i hela kommunen.

Kunskapskälla och planeringsunderlag

Kulturmiljövårdsprogrammet är tänkt att användas som planeringsunderlag vid programarbeten, detaljplanearbeten och bygglovsgivning, men även som inspiration för fastighetsägare och allmänhet. De byggnader som tas upp i programmet har ansetts vara särskilt betydelsefulla, deras historiska värde och karaktärsdrag beskrivs i texten. Vad som i detalj får göras eller inte göras tas däremot inte upp. Husen i programmet är istället tänkta att tjäna som goda förebilder. Det innebär i sin tur att även byggnader utanför programmet kan ha ett kulturhistorisk värde. Underhåll, varsamhet och hänsyn är den enskilde fastighetsägarens uppgift. Kulturmiljövårdsprogrammet kan däremot förmedla både idéer och kunskap. Frågor runt hantering och skötsel av enskilda fastigheter kan även besvaras av sakkunnig personal på kommunens miljö- och samhällsbyggnadskontor.

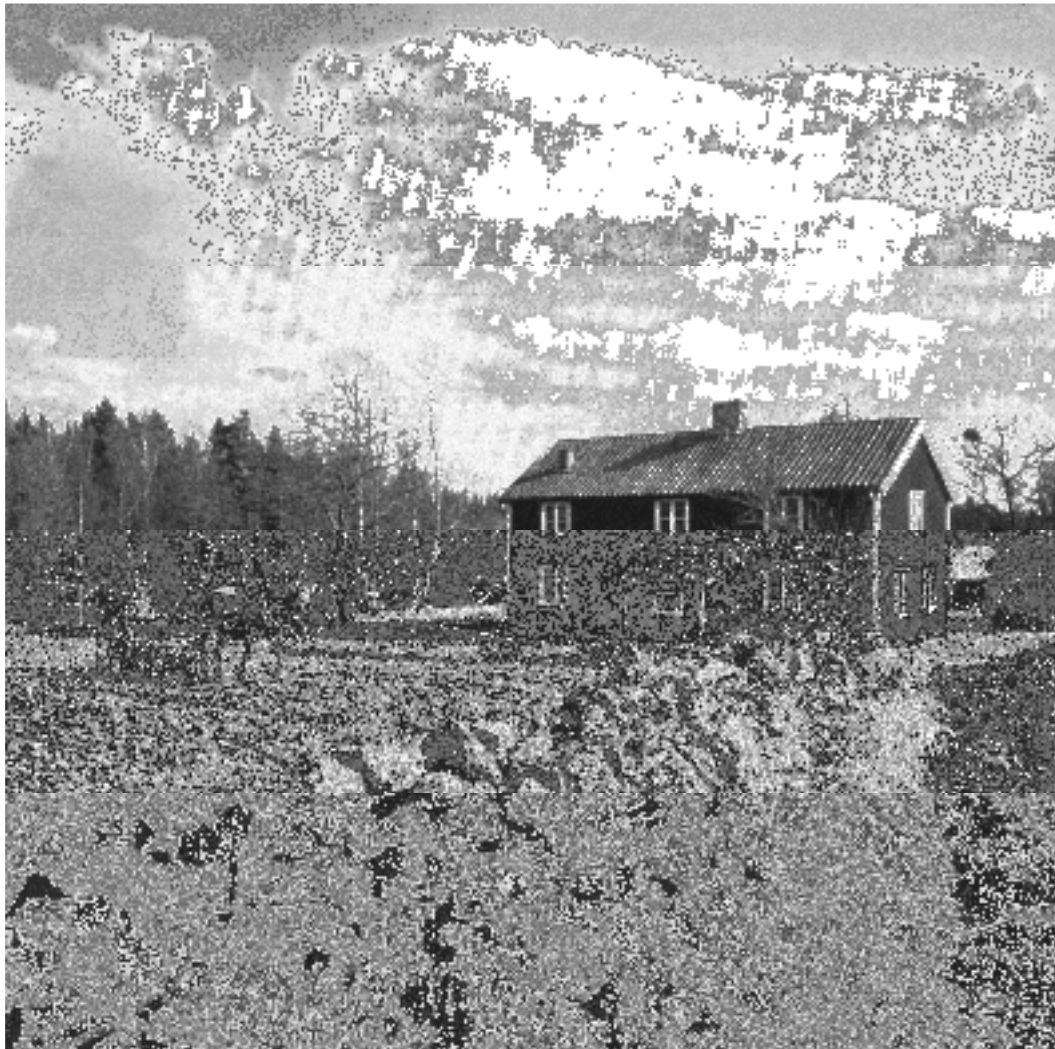
Översiktsplanen och kulturvärden

En översiktsplan ska spegla och styra utvecklingsarbetet samt vara en kunskapskälla när det gäller planering av mark och vattenanvändning i kommunen, men den ska också visa på en framtidsvision. En ny översiktsplan för Ulricehamns kommun håller på att utarbetas och innebär en revidering av planen som antogs av kommunfullmäktige 1991. Den nya planen ska aktualitetsförklaras vart fjärde år. Tidigare program och utredningar runt kulturhistoriska värden i Ulricehamns kommun har inte varit direkt kopplade till översiktsplanen. Kulturmiljövårdsprogrammet för Ulricehamns stad har däremot tagits fram som ett planeringsunderlag till fördjupningen av översiktsplanen för Ulricehamns stad.

För att säkerställa kulturhistoriska värden ska ett övergripande kulturmiljövårdsprogram upprättas för hela kommunen. Nyinventeringen av Ulricehamns stadsbebyggelse är ett första steg i det arbetet. Anledningen till att kulturmiljövårdsprogrammet nu knyts hårdare till översiktsplanen är att

bevarandevärdena successivt vidgats. De har gått från ren byggnadsvård till större omsorg för hela bebyggelsemiljöer. Programmet ger inte något lagskydd för enskilda fastigheter eller områden, utan de skyddas genom områdesbestämmelser, detaljplaner och bygglov. Kulturmiljövårdsprogrammet lyfter dock fram de riktlinjer, värden och intressen som ligger till grund för de besluten.

Kulturmiljövårdsprogrammets yttersta uppgift är att informera om natur- och kulturvärden för att vinna förståelse och respekt hos dem som har intressen i och ansvar för mark- och vattenanvändning. Kulturarvet bör alltså visas grundläggande hänsyn vid planeringen av bebyggelse och markanvändning. I översiktsplanen ska dessa värden vägas mot andra och särskild hänsyn ska tas till värdefulla byggnader, stadsmiljöer och landskap. Mot den bakgrunden ska särskilt värdefulla byggnader, stadsmiljöer och landskap ges ett så långtgående skydd som möjligt. Den vidgade synen på kulturmiljövården återspeglas i de förändringar som gjorts i *kulturminneslagen*, den nya *miljöbalken* och *plan- och bygglagen*.

Gård i Kölingareds socken

Tidigare program och utredningar

Detta kulturmiljövårdsprogram stödjer sig delvis på tidigare publikationer. Följande utredningar och program finns tillgängliga på Miljö- och samhällsbyggnadskontoret i Ulricehamns kommun:

- Ulricehamns kommun – centrala stadsbebyggelsen. Kulturhistorisk utredning 6. Älvsborgs läns museiförening 1973
- Ulricehamns kommun. Kulturhistorisk utredning 26. Stiftelsen Älvsborgs länsmuseum 1981
- Ulricehamns centrum – markanvändning, bebyggelse, parkering och trafik. Handlingsprogrammet antaget av kommunfullmäktige 1983-01-27
- Bogesund – medeltidsstaden 42. Riksantikvarieämbetet 1983
- Ulricehamns centrum — stadsmiljö och bebyggelse. Byggnadsnämnden 1985
- Kulturhistorisk bebyggelse — Ulricehamns kommun. Byggnadsnämnden 1990

I sammanställningen ingår också riksintressområden för kulturmiljövården. Beslut om dessa togs av Riksantikvarieämbetet 1987, tillhörande värdetexter reviderades 1996. Främsta skälet till att beslut om ett nytt kulturmiljövårdsprogram togs av byggnadsnämnden 1996, var att inventeringen av Ulricehamns stad från 1973 var i behov av ombearbetning. Samma år fastslogs också de förändringar i Plan- och bygglagen (PBL) som lades fram i regeringens proposition 1994/95:23, vilka skärpte kraven på kunskapsunderlag och redovisning av kulturmiljövårderna i kommunerna. Parallellt med den påbörjade inventeringen under 1996, pågick även arbetet med en historisk bok om Ulricehamn: *Bygden vid ridvägarna – Årtusenden kring Åsunden*. Boken utkom 1997, den speglar stadens kulturarv ur ett brett perspektiv och utgör ett bra komplement till kulturmiljövårdsprogrammet.

VAD SÄGER LAGEN?

Kulturmiljön är en del av Sveriges gemensamma kulturarv. Lagstiftningen är till hjälp och stöd i förvaltandet av våra fysiska kulturmiljöer. Tre lagar framstår som särskilt användbara: *Kulturminneslagen*, *miljöbalken* samt *plan- och bygglagen*.

Kulturminneslagen

Kulturminneslagen (KML) ger skydd åt fornlämningar, fornfynd samt reglerar byggnadsminnesförklaringar av miljöer och byggnader. Den ger också särskilt skydd åt kyrkor och förbjuder utförelse av äldre föremål ur landet.

I KML:s inledande kapitel står att skydd och vård av kulturarvet är ett gemensamt intresse som myndigheter och enskilda delar ansvarar för, genom att visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Det innebär att var och en som planerar och utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas. Det är en bestämmelse som bildar utgångspunkt för samtliga de lagar som styr och reglerar utformningen av vår fysiska miljö.

Fornminnen

Alla fasta fornminnen omfattas av särskilda bestämmelser i KML. Fasta fornlämningar är anläggningar eller lämningar efter människors verksamhet från forna tider som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna. Även området runtomkring är skyddat för att fornminnet ska kunna bevaras i en miljö som påminner om den ursprungliga. Till fasta fornlämningar hör:

- gravar, gravfält, kyrkogårdar och andra gravplatser
- resta stenar, stenar och bergytter med inskrifter, symboler, märken och bilder samt andra ristningar och målningar
- kors och minnesvårdar
- samlingsplatser för rättsskipning, kult, handel och andra ändamål
- lämningar av bostäder, boplatser och arbetsplatser samt kulturlager som uppkommit vid bruket av sådana bostäder eller platser, liksom lämningar efter arbetsliv och näringsfång
- ruiner av borgar, slott, kloster, kyrkobyggnader och försvarsanläggningar samt andra märkliga byggnader och byggnadsverk
- färdvägar, broar, hamnanläggningar, vårdkasar, vägmärken, sjömärken och likartade anläggningar för samfärdsel samt gränsmärken och labyrinter
- skeppsvrak, om minst etthundra år kan antas ha gått sedan skeppet blev vrak

- naturbildningar till vilka ålderdomliga bruk, sägner eller märkliga historiska minnen är knutna liksom lämningar efter äldre folklig kult

Hålvägen i Timmele

Utan länsstyrelsens medgivande får ingen ändra eller skada en fast fornlämning eller området runt det. Skyddet är generellt och gäller alltså även om fornminnet inte skulle vara känt sedan tidigare. Det innebär att även kulturlager i äldre städer, såsom Ulricehamns stadskärna, betecknas såsom fast fornlämning. Alla ovan jord kända fornlämningar finns redovisade på Lantmäteriverkets ekonomiska karta (skala 1:10 000). Lämningar är markerade med ett run-R och en streckad linje runt. På Riksantikvarieämbetet finns ett inventeringsregister med en kort beskrivning över varje känd fornlämning i landet. På senare tids kartblad redovisas även fornlämningar som inte syns ovan jord men som är kända, till exempel boplatser. De markeras med en R-runa inom parentes. Kartor och fornminnesregister för Ulricehamns kommun finns på länsstyrelsens kulturmiljöenhet i Göteborg.

Byggnadsminnen

Byggnad som upplevs ha betydande kulturhistoriskt värde kan förklaras som byggnadsminne. Det grundläggande kravet är att den betraktas som ”synnerligen märklig”. Byggnaden ska spegla en del av Sveriges historia och samhällsutveckling. Även större områden som hela kvarter, anläggningar eller trädgårdar och parker, kan bli byggnadsminnen. I samband med en byggnadsminnesförklaring upprättas skyddsföreskrifter för byggnaden.

Alla kan väcka byggnadsminnesförklaring, såväl enskild person som förening eller myndighet. Ärenden handläggs av länsstyrelsens kulturmiljöenhet i Göteborg, där även beslutsunderlag och skyddsföreskrifter finns. I Ulricehamns kommun finns fyra byggnadsminnen varav ett i stadskärnan.

Fd stationshuset i Ulricehamn

Vinsarps gård i Dalum

Källebacka gård i Marbäck

Bäckagården i Marbäck

Kyrkliga kulturminnen

Kyrkoanläggningar tillkomna före 1940 har ett generellt skydd och får inte utan tillstånd från Riksantikvarieämbetet ändras i väsentlig utsträckning. Även yngre kyrkor kan efter beslut av Riksantikvarieämbetet erhålla särskilt skydd enligt KML. Det innebär att kyrkobyggnaders, kyrkotomters, kyrkliga inventariers och begravningsplatsers karaktär och utseende inte får förvanskas. Skyddet innefattar även övriga byggnader knutna till kyrkan, samt murar och portaler. Kyrkliga kulturminnen hanteras av länsstyrelsens kulturmiljöenhet i Göteborg.

Södra Vings kyrka

Miljöbalken

Från och med 1999-01-01 finns lagstiftning gällande naturvård, naturresurser, miljöskydd, skötsel av jordbruksmark, renhållning, hälsoskydd, vatten, miljöskador med mera samlade under miljöbalken. Målet är att underlätta för en hållbar utveckling och på så sätt garantera en hälsosam och god livsmiljö nu och i framtiden. Ett delmål i den utvecklingen handlar om vård och skydd av natur- och kulturområden och miljöbalken innehåller därför särskilda bestämmelser som reglerar natur- och kulturresevat, biotopskydd och naturminnen. Balken innehåller dels allmänna hänsynsregler och dels särskilda områdesskydd som natur- och kulturresevat, biotopskydd och naturminnen.

Allmänna hänsynsregler

Områden med kultur- och naturvärden eller med särskilt värde för friluftslivet ska så långt som möjligt skyddas mot åtgärder som kan skada miljön. För kulturmiljövården handlar det ofta om värdefull bebyggelse i tätorten, men det kan också röra sig om ett brukningslandskap eller fornminne. Ur naturvårdssynpunkt gäller det att bevara ett unikt djur eller växtliv som skapar förståelse för naturens villkor. Områden som är av intresse för friluftslivet handlar däremot om vår egen rekreation, om tillgång till bad, fiske, båtliv och strövområden. Miljöer där dessa tre intressen samspelar är till exempel tätorternas grönområden.

Riksintressen

Riksintressen finns såväl för kulturmiljövård som för naturvård och friluftsliv. För kulturmiljövården handlar det om att säkra en unik miljö som speglar något av vårt lands historia. Miljön ska visa hur människan nyttjat tillgängliga naturresurser, samhällets utveckling, näringsliv, sociala villkor, byggnadsskick och stilideal. För naturvården ska det belysa viktiga skeden i landskapets utveckling och mångfalden av naturtyper och biotoper eller arter. Friluftslivets intressen handlar om förutsättningar för och tillgänglighet till naturupplevelser och friluftsverksamhet.

Beslut om riksintresse tas av Riksantikvarieämbetet respektive Naturvårdsverket i enlighet med miljöbalkens 3 kapitel 6§. Därefter är det den enskilda kommunen som i sina översiktsplaner bär ansvaret att redovisa hur riksintresset tillgodoses. I Ulricehamns kommun finns det 17 riksintressen. De geografiska angivelserna baserar sig på kyrkliga församlingar, vilket i allmänhet motsvarar det vedertagna ortsnamnet. Det kursiverade namnet anger den officiella beteckningen för riksintresset.

Kulturvård

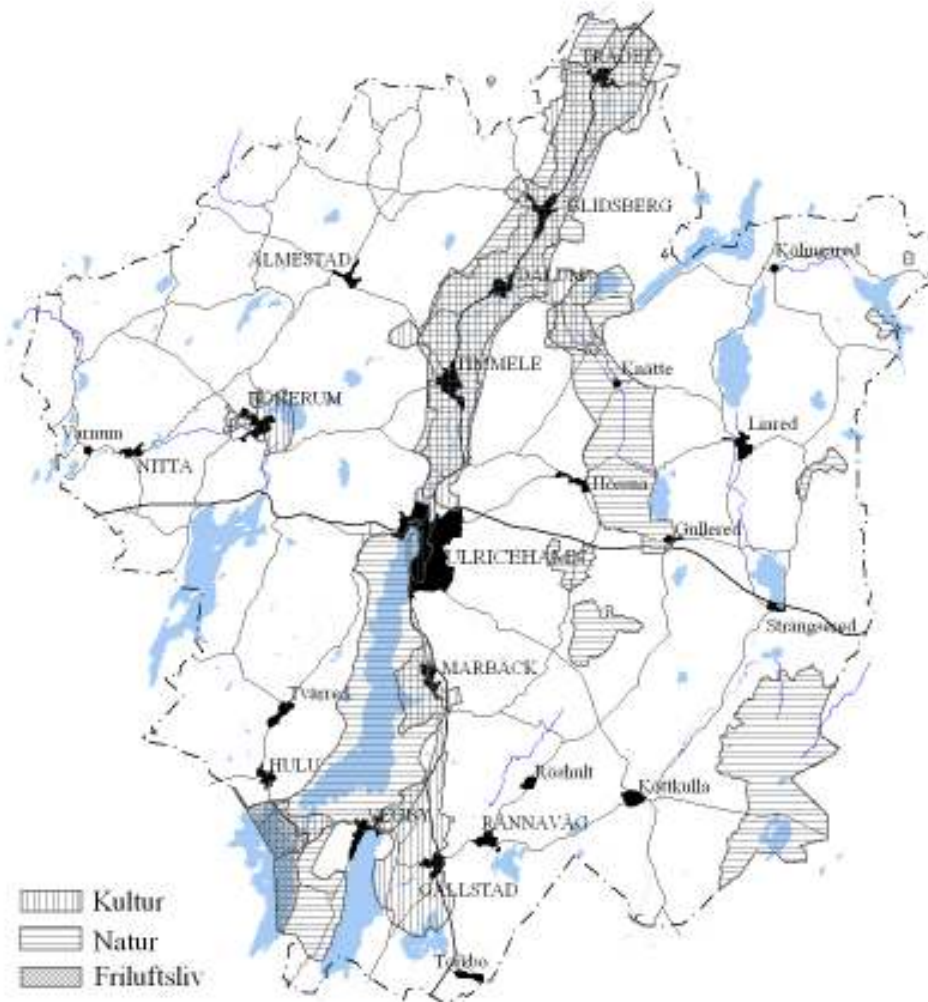
- Finnekumla/Tvärred - *Fästeredssund*
- Marbäck/Gällstad/Södra Säm - *Marbäck Södra/Gällstad*
- Södra Ving - *Vädersholm*
- Ulricehamn/Timmele/Böne/Dalum/Blidsberg/Humla/Kölaby
- *Ätrans dalgång med Ulricehamns stadskärna*

Naturvård

- Dalum/Böne/Knätte/Hössna - *Hössnadelen och Gullered*
- Grönahög/Strängsered - *Komosse*
- Härna - *Härna*
- Hössna - *Kinnared*
- Hössna - *Åra- och Rullamossen*
- Kölingared - *Hulegårde*
- Kölingared - *Vråna*
- Liared/Härna - *Brunsered/Lilla Rydet/Gravsjö/Härna*
- Södra Ving - *Hökerum*
- Tvärred - *Skog/Hulu*
- Ulricehamn/Marback/Södra Säm/Finnekumla/Tvärred - *Åsundenområdet*
- Ulricehamn/Timmele/Dalum/Blidsberg/Humla/Kölaby - *Åtradalen*

Friluftsliv

- Finnekumla/Tvärred - *Yttre Åsunden/Torpa sjöområde*

Områden med Riksintressen

Kulturresevat

Om syftet är att bevara ett områdes kulturpräglade landskap, kan området förklaras som kulturresevat. Särskilt värdefulla områden kan vara sådana som präglas av äldre tiders hävd och bruksformer eller innehåller värdefulla kulturlandskapselement. Här avses inte bara odlingslandskapet utan hela det av människan brukade och präglade landskapet.

Idag saknar Ulricehamns kommun kulturresevat, men framtida beslut kan fattas av kommunen eller länsstyrelsen i samråd med Riksantikvarieämbetet.

Naturresevat

Mark eller vattendrag kan förklaras som naturresevat i syfte att bevara biologisk mångfald, vårda och bevara värdefulla naturmiljöer eller tillgodose behov av friluftsområden. Miljöbalkens naturresevat täcker in båda de tidigare naturresevat och naturvårdsområde. Värdefulla miljöer är inte bara knutna till växt- och djurliv utan kan också vara spår av landskapsbildningar som rullstensåsar och sprickbildningar.

Beslut om naturresevat fattas av kommunen eller länsstyrelsen i samråd med Naturvårdsverket. I samband med detta upprättas särskilda skyddsföreskrifter och skötselplaner, dessa finns på länsstyrelsen naturvårds- och fiskeenhet i Göteborg. I Ulricehamns kommun finns i dagsläget sex resevat, fler är under utredning. De geografiska angivelserna baserar sig på kyrkliga församlingar, vilket i allmänhet motsvarar det vedertagna ortsnamnet. Det kursiverade namnet anger officiella beteckningen för resevatet.

- Blidsberg - *Bakträgen*
- Grönahög/Strängsered - *Komosse*
- Hössna - *Hössna prästegård*
- Hössna - *Önnarp*
- Knätte - *Knätte kullar*
- Kölabby – *Frälsegården*

Naturminnen

Enstaka naturelement, som flyttblock, jättegrytor, ålderdomliga träd, slätterängar med mera kan av länsstyrelsen eller kommunen förklaras som naturminnen. Kravet är att de ska vara ”särpräglade naturföremål”. Länsstyrelse och kommun kan upprätta de föreskrifter som behövs för att skydda och vårda minnet. Information finns på kommunens miljö- och samhällsbyggnadskontor.

I Ulricehamns kommun finns nio naturminnen varav Kycklingkullen är en slätteräng och de andra åtta är äldre ekbestånd. De geografiska angivelserna baserar sig på kyrkliga församlingar, vilket i allmänhet motsvarar det vedertagna ortsnamnet. Det kursiverade namnet anger officiell beteckning för naturminnet.

- Dalum - *Kycklingkullen*
- Grovared - *Grundryd*
- Grovared - *Högagärde*

-
- Härna - *Tissås gård*
 - Marbäck - *Näsboholm*
 - Södra Ving - *Kärra*
 - Södra Ving - *Trogared*
 - Timmele - *Redvägsborg*
 - Tvärred - *Stommen*

Biotopskyddsområden

Mindre mark och vattendrag som utgör livsmiljöer för skyddade eller hotade växt- och djurarter kan av regering, skogsvårdsstyrelse respektive länsstyrelsen förklaras som biotopskyddsområden. Med biotop avses en livsmiljö som erbjuder speciella förutsättningar för växt- och djurarter att leva i. Syftet är att stödja den biologiska mångfalden för att få ett levande och varierat landskap. Skyddet gäller vissa typer av livsmiljöer och enskilda biotopskyddsförklarade områden. Det generella biotopskyddet omfattar:

- alléer
- stenmurar i jordbruksmark
- källor med omgivande våtmark i jordbruksmark
- odlingsrösen i jordbruksmark
- pilevallar
- småvatten och våtmarker i jordbruksmark
- åkerholmar

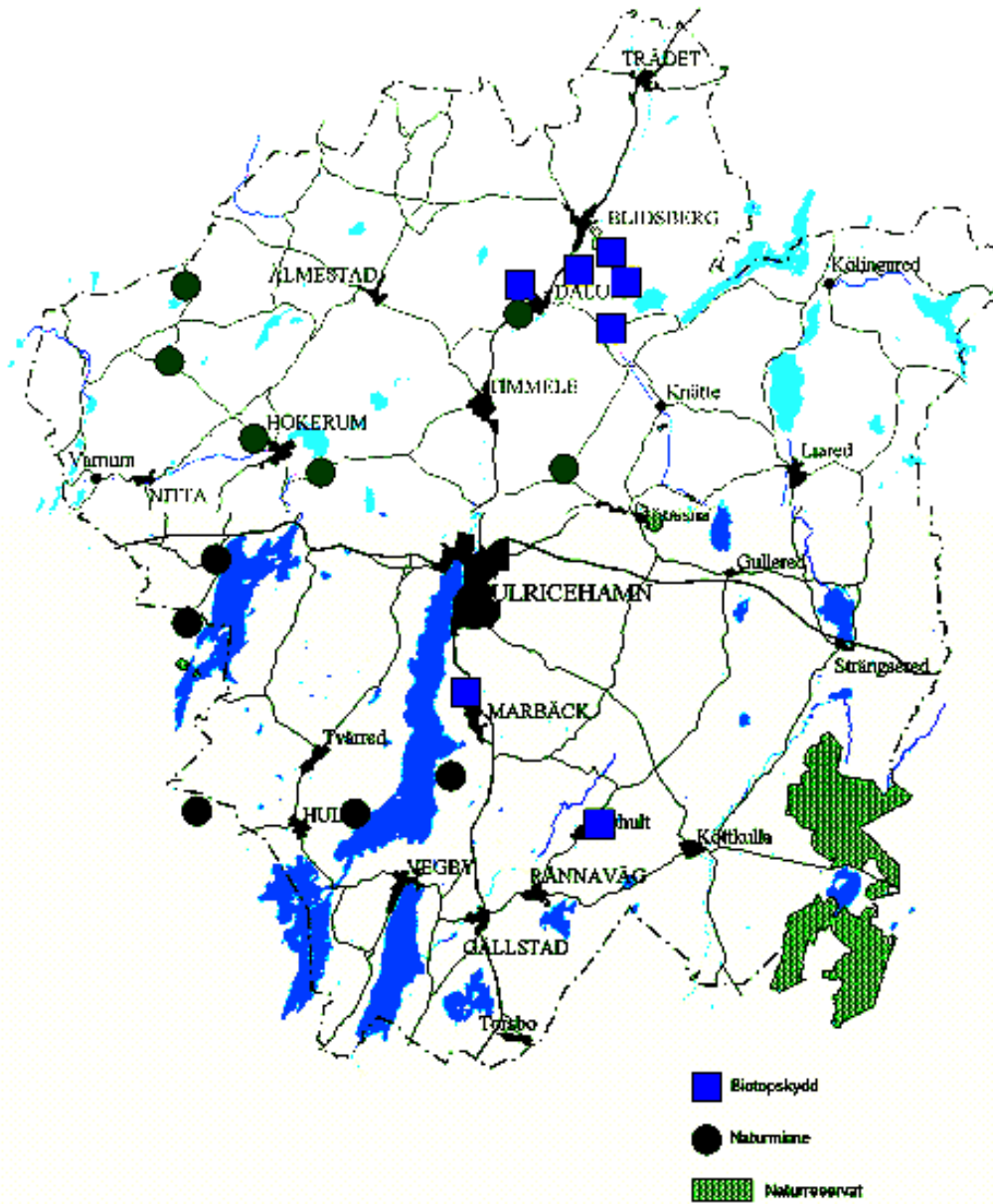

Naturen bjuder på många värden

Inom biotopskyddade områden får ingen verksamhet bedrivas eller åtgärder vidtas som kan skada naturmiljön. Skyddet gäller automatiskt, vilket innebär att det inte behövs något särskilt beslut för att det skall gälla. Information finns hos Skogsvårdsstyrelsen och länsstyrelsen. I Ulricehamns kommun finns särskilt utvalda skyddsområden:

- Marbäck - naturskogsartade skogar
- Dalum - skogsbäckar eller mindre åar
- Dalum - ras, block- eller bergsbranter
- Gällstad - naturskogsartad barrskog

- Horsäckrasjön – rikkärr
- Dalum – kulturmarker, hagar, skogsbete (2 st naturvårdsavtal)

Områden med Naturresevat, Naturminnen och Biotopskyddsområden

Plan- och bygglagen

Plan- och bygglagen (PBL) innehåller bestämmelser om planläggning av mark, vatten och byggande. Hänsyn till natur- och kulturvärden är utgångspunkten. Lagen syftar till att främja ändamålsenlig struktur, estetisk utformning av bebyggelse, grönområden, kommunikationsleder och anläggningar. Detta för att skapa livskvalité och långsiktig hållbar livsmiljö idag och i framtiden.

Gammal bro över Ätran i Humla socken

Paragraferna som styr kulturhistorisk bebyggelse

I PBL:s 3:e kapitel finns särskilda kravregler runt kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, dessa bildar underlag för kommunens detaljplanearbete. I huvudsak fyra paragrafer styr hanteringen av kulturhistorisk bebyggelse. Tolkningen kan vara vid, därför återges här exakt lagtext i de fyra paragraferna:

- **Hänsynskrav**

1 § Byggnader skall placeras och utformas på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till stads- eller landskapsbilden och till natur- och kulturvärdena på platsen. Byggnader skall ha en yttre form och färg, som är estetisk tilltalande, lämplig för byggnaderna som sådana och ger en god helhetsverkan.

- **Varsamhetskrav**

10 § Ändringar av en byggnad skall utföras varsamt så att byggnadens särdrag beaktas och dess byggnadstekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden tas tillvara.

- **Förvanskningförbud**

12 § Byggnader, som är särskilt värdefulla ur historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt eller som ingår i ett bebyggelseområde av denna karaktär, får inte förvanskas.

- **Underhållsplikt**

13 § Byggnaders yttre skall hållas i vårdat skick. Underhållet skall anpassas till byggnadens värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt samt till omgivningens karaktär. Byggnaderna som avses i 12 § skall underhållas så att deras särart bevaras.

Detaljplan- och områdesbestämmelser

PBL ligger till grund för arbetet med detaljplaner. I den juridiskt bindande detaljplanen kan bebyggelsens utformning styras genom planbestämmelser. Dessa kan ge kulturhistoriskt värdefulla miljöer och byggnader ett förebyggande skydd. Bygglovsprövning sker utifrån dessa bestämmelser. På Ulricehamns kommun ansvarar miljö- och samhällbyggnadskontoret för detaljplanerna.

Här anges några av de planbestämmelser som är vanligast förekommande i samband med hantering av kulturhistoriskt intressant bebyggelse.

- **f** = Hänsynskrav på utseende för ny bebyggelse, knutna till PBL 3:1
- **k** = Varsamhetsbestämmelser för befintlig bebyggelse, knutna till PBL 3:10
- **q** = Skyddsbestämmelser för värdefulla byggnader och områden, knutna till PBL 3:12
- **Q** = Användning anpassad till bebyggelsens kulturvärde, knutet till PBL 3:12
- **R** = Område dit man flyttat kulturhistoriskt intressanta byggnader

Del av detaljplan över kvarteren Ringblomman och Prästkragen

GOD BEBYGGD MILJÖ

I april 1999 beslutade riksdagen om femton nationella miljö kvalitetsmål, som ska utgöra utgångspunkt för samhällets miljöarbeten. (Prop. 1997/98:145, MJU 1998/99:06, rskr 183). Visionen är att målen ska uppnås relativt snabbt för att vi ska kunna lämna över ett samhälle till nästa generation där de stora miljöproblemen är lösta.

De femton miljö kvalitetsmålen

1. Frisk luft
2. Grundvatten av god kvalité
3. Levande sjöar och vattendrag
4. Myllrande våtmarker
5. Hav i balans samt levande kust och skärgård
6. Ingen övergödning
7. Bara naturlig försurning
8. Levande skogar
9. Ett rikt odlingslandskap
10. Storslagen fjällmiljö
11. God bebyggd miljö
12. Giftfri miljö
13. Säker strålmiljö
14. Skyddande ozonskikt
15. Begränsad klimatpåverkan.

Det 11:e målet handlar om *God bebyggd miljö* och innebär att *städer, tätorter och annan bebyggd miljö skall utgöra en god och hälsosam livsmiljö samt medverka till en god regional och global miljö. Natur- och kulturvärden skall tas tillvara och utvecklas. Byggnader och anläggningar skall lokaliseras och utformas på ett miljöanpassat sätt och så att en långsiktigt god hushållning med mark, vatten och andra resurser främjas.*

Riksantikvarieämbetet (RAÄ) och Boverket har genom sina *kulturmiljömål* respektive *delmål* fått i uppdrag att närmare precisera det övergripande målet om *God bebyggd miljö*.

När målet är uppfyllt betyder det, enligt RAÄ, att kulturhistoriska och estetiska värden är tillvaratagna och förstärkta. Olika tiders utformningsideal samt lokala och regionala karaktärsdrag är tydligt avläsbara i bebyggelse, skala, materialval, utformning och detaljer. Nya byggnader och anläggningar kännetecknas av hög estetisk, teknisk och hantverksmässig kvalitet.

PROGRAMMETS OMFATTNING

Den här sammanställningen är en uppdatering av det material som tagits fram runt kulturhistorisk värdefull bebyggelse i kommunen under 30 år. Inriktningarna har varierat och kulturmiljövårdsprogrammet vill lyfta fram de gemensamma motiven, målen och principerna.

Motiv och målsättning

Sammantaget handlar det om att skapa en bred kulturvårdande etik som i sin förlängning bidrar till att stegra bärkraften i samhället, samt att höja den historiska medvetenheten genom att öka läsbarheten av kulturmiljöerna.

I ett första steg redovisas kulturmiljövårdsvärden i staden mer ingående än övriga kommunen, detta som stöd i en fördjupning av kommande översiktsplan. Programmets huvudmål är att dra ut riktlinjer för hantering av kultur- och naturmiljön i hela kommunen och därmed bilda underlag för framtida översiktsplaner. Naturmiljön ingår som en del av kulturmiljön, många vegetationstyper och arter är formade just utifrån det kulturskapade odlingslandskapet. Det är viktigt att inse att kulturvärden och naturvärden samspelar, inte bara för den historiska förståelsen utan också för hur vi formar våra framtida livsvillkor.

Bebyggelsen kan ses som ett historiskt dokument med information om olika tidsepokers rådande samhällsförhållanden och ideal. I miljöerna kan vi utläsa ekonomiska, sociala och tekniska förhållanden, estetiska värderingar, synen på historia och så vidare. Läsbarheten ökar i takt med bevarandegraden. Utgångspunkten är de upplysningar vi kan få genom att bara titta oss omkring, men genom kunskap och fördjupning kan vi alla bättra på vår läsförmåga och på så sätt fånga platsens ande. Den bebyggda miljön kan då bli än mer mångfacetterad, flerdimensionell och kanske framförallt än mer spännande.

Värdering och urval

Syftet är att på ett allsidigt sätt spegla kommunens historiska utveckling och levnadsbetingelser för olika samhällsgrupper. De miljöer och byggnader som lyfts fram visar olika tiders ekonomiska strukturer, kommunikationer, bebyggelsens skilda funktioner och karaktärsdrag. Som urvalprincip i inventeringen för Ulricehamns stad har Riksantikvarieämbetets system för kulturhistorisk värdefull bebyggelse använts. Tyngdpunkten i undersökningen har lagts vid byggnadernas *dokument- och upplevelsevärden*.

KULTURHISTORISK BEBYGGELSE

Natur och bebyggelse

Ulricehamns kommun uppvisar en omväxlande landskapsbild med stora höjdskillnader. Området ligger i utkanten av det Sydsvenska höglandet. Trakten genomkorsas av sprickdalgångar, huvudsakligen i nordostlig-sydvästlig riktning.

Inventeringsområdet är rikt på sjöar och vattendrag. Åtrans vattensystem med Åsunden utgör ett centralstråk genom Ulricehamns kommun. I västra delen av inventeringsområdet rinner Viskan, med sjöarna Tolken och Mogden, upp. I öster har Tidans sina källflöden med sjöarna Strängseredssjön, Jogden, Vållern och Brängen.

Särskilt i den östra delen av kommunen upptas stora ytor av mossar. Här ligger bland annat delar av naturreservatet Komosse.

Vy från Yttre Vång

Den odlade bygden är framför allt koncentrerad kring vattendragen. Här finns den bördigaste jorden och här dominerar lövskog, ofta med betydande inslag av ädellövskog. Jordmånen på höjdplatåerna mellan dalgångarna är i allmänhet magrare. Dessa områden domineras av barrskog. Särskilt i östra delen av kommunen är stora ytor skogsklädda. På höjdplatåerna finns dock även inslag av uppodlade marker. Kulturlandskapet är här småbrutet och stenbundet. De talrika och breda stengårdsgårdarna vittnar om de stora ansträngningar, som varit förbundna med uppodlandet av dessa marker.

VÅRD AV BEBYGGELSE I KULTURMILJÖ

Råd i byggnadsvård

Alla byggnader avspeglar en byggnadstradition och ett stycke historia. De berättar om tidigare generationers levnadssätt, arbetsmetoder och materialtillgång. En äldre byggnad är oftast en ren hantverksprodukt, skapad av yrkeskunnit folk.

Alla hus behöver ett fortlöpande underhåll då det inte finns några underhållsfria material. Vid renovering av äldre hus bör gamla beprövade material och tekniker användas. De är oskadliga för huset och lätthanterliga även vid nästa reparationstillfälle. Nya material och tekniker kan fördärva såväl husets stomme som dess utseende.

En byggnads utseende är inte en tillfällighet utan ett resultat av olika faktorer. Material och tekniker skapade bestämda ramar för byggarens handlingsfrihet, men gav också bebyggelsen en enhetlig karaktär genom återkommande proportioner, lika taklutning, taktäckning, fönsterstorlek och fönsterspröjsning. I många fall kan också de lokala hantverkarna spåras i speciella detaljer som vid utformning av verandor, foder och takfötter.

I samband med inredning av moderna bekvämligheter är det alltför lätt att viktiga exteriöra och interiöra detaljer utplånas av ren tanklöshet. Med varsamma metoder är det oftast fullt möjligt att tillföra en byggnad moderna funktioner utan att dess karaktär förändras.

Fasader

Trähus

Trähusets paneltyper varierar lokalt och tidsmässigt. Om ytterpanelen behöver bytas bör den nya panelen få samma bredd, profilering och variation, som den gamla. Om paneltypen inte finns i handeln kan de beställas till en måttlig merkostnad. Mindre skador kan med fördel bytas ut mot snedsågade passbitar.

Främmande material som eternit, lockpanel och fasadtegel bör deffinitivt undvikas. Underhållet blir inte billigare på sikt och materialen kan på grund av instängd fukt förlora trästommens livslängd.

Putsfasader

Putsfasader måste kunna andas och kan därför inte målas med tät färg. Uppkomna skador måste alltid repareras med samma material som originalpusen; gamla kalkputsfasader (allmänna före 1930) med kalkbruk och kalkcement fasader med kc-bruk. Kalkbruket är elastiskt och följer med i stommens naturliga rörelser.

INVENTERING SOCKEN FÖR SOCKEN

Materialet till inventeringen över socknarna är till största delen hämtat från de tidigare inventeringarna som gjordes under 1980-talet. I de utredningarna kan man få ytterligare information om bebyggelsen i de olika socknarna.

Övergripande karta över socknarna

Blidsbergs socken

Blidsberg har, liksom de andra socknarna inom inventeringsområdet sin bördiga jordbruksmark i Ätradalen. I öster övergår dalgången i skogsbevuxna höjder medan den i väster gränsar till ett småbrutet skog- och jordbrukslandskap. Blidsbergs samhälle, som är beläget vid en trevägskorsning i dalgången, hade en stark tillväxt vid 1900-talets början efter Västra centralbanans tillkomst 1904-06. I dag återfinns ett flertal industrier i samhället.

18 st byggnader och miljöer är bedömda som kulturhistoriskt värdefulla.

Villa Göta

Göpåsen

Böne socken

Socknens centrala delar, kring Böne kyrka och Åfärds by, utmed Ätrans dalgång, präglas av ett ganska kuperat odlingslandskap. Socknens norra del domineras av sjöarna Lönern och Vinsarpssjön med mellanliggande mossmarker. I söder omsluts jordbrukslandskapet av skogsklädda höjder.

Området kring Böne kyrka och Åfärds by visar upp en lång kontinuitet av bosättning. Här om vittnar ett stort antal fornlämningar. Bl. a återfinns en koncentration av fornåkrar vid Böne kyrka. I övriga delar av socknen finns få fornlämningar.

Jordbruket har varit den helt dominerande näringen. Andra verksamheter har inte fått någon betydelse. Detta har inneburit att socknens invånarantal minskat under senare decennier. Denna stagnation avspeglas i bebyggelsen som, med få undantag, är äldre än femtio år och förhållandevis välbevarad. Tätare bebyggelse finns endast kring vägskälet vid Åfärd. Här ligger en tät och relativt välbevarad bybildning. I byn finns bl. a en f d smedja och en gammal kvarnbyggnad. Vid sjön Lönern ligger Lönnarps säteri, en gårdsanläggning av barock typ, med huvudbyggnad från 1600-talet och fyra flyglar.

8 st byggnader och miljöer är bedömda som kulturhistoriskt värdefulla.

Lönnarps Säteri

Storgården

Dalums socken

Genom Dalums socknen centrala delar flyter Ätran omgiven av en 1,5 km bred dalgång. Skogsbygden i öster har en mycket brant stigning från dalgången medan övergången mot väster mot Vedåslaskogarna är betydligt mindre markant.

Socknens enda sjö, Vinsarpsjön, är belägen vid sockengränsen mot öster. Invid dess västra strand ligger Vinsarps säteri med fast stenhus från 1400-talet. Länsstyrelsens kulturmiljöenhet har förklarat Vinsarps säteri som byggnadsminne.

Dalums samhälle är beläget invid en trevägskorsning i Ätradalen mellan Dalums medeltidskyrka i öster och Dalums station invid f d Västra Centralbanan i väster.

10 st byggnader och miljöer är bedömda som kulturhistoriskt värdefulla.

Vinsarps stenhus

Finnekumla socken

Landskapet är det mest låglänta i kommunen (under 200 m ö h) och utgör en smal landremsa mellan sjöarna Åsunden, Yttre Åsunden och Sämsjön. Den leende insjönaturen med lummiga lövskogar och det fortfarande betydande jordbruket ger socknen dess karaktär.

Socknens centrala och norra delar präglas av herrgårdarna Finnekumla, Fästered och Sjöred. I detta område är också antalet fornlämningar stort.

Finnekumla genomgick en expansiv fas på 1920- och 30-talen, då de stora egendomarna Sjöred och Finnekumla styckade av många av sina torp, så att nya småbruk bildades. En livlig byggnadsverksamhet följde och huvuddelen av bebyggelsen är från denna tid men också inslag från slutet av 1800-talet.

5 st byggnader och miljöer är bedömda som kulturhistoriskt värdefulla.

Fästereds gård

Sjöred

Fänneslunda socken

Landskapet är ganska flackt och täckt av barrskog. Fänneslundaån rinner i nord-sydlig riktning, i söder omgiven av sankmarker. Kring Fänneslundasjön är landskapet öppnare, präglad av ett omfattande jordbruk.

Dalgången norr om Fänneslundasjön är socknens historiska centrum, med mångskiktad kulturmiljö. Här finns en hällkista från stenåldern, hålväg, runsten och den bevarade ruinen efter Fänneslunda medeltida kyrka. Invid kyrkoruinen ligger Fänneslunda säteri, en gård med medeltida anor, som tidigare var centrum för ett stort godscomplex. I anslutning till säteriet uppfördes under 1900-talets första decennier en liten by med statarstugor, vilka är av stort socialhistoriskt intresse.

Socknens avlägsna läge har gjort att den stagnerat och avbefolkats. Bebyggelsen är föga omfattande. Den består till stora delar av de tre stora gårdarna Fänneslunda, Solberga och Sotared, med sina arbetarbostäder och avstyckade torp. Därutöver finns ett antal medelstora gårdar. Husen är vanligen från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal.

5 st byggnader och miljöer är bedömda som kulturhistoriskt värdefulla.

Fänneslunda Säteri

Grovare socken

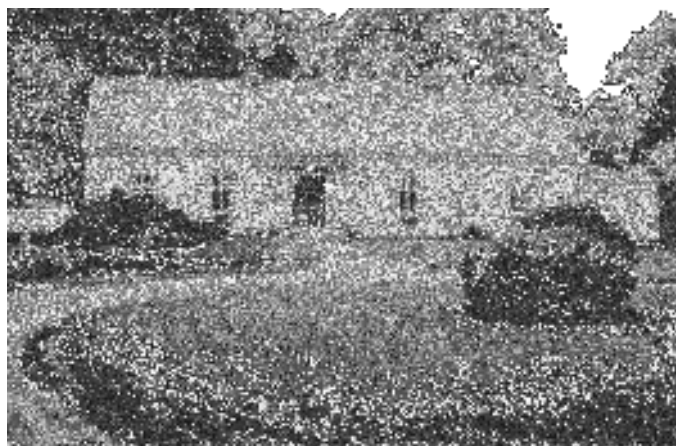
Grovare är egentligen en före detta socken, vars kyrka revs 1873, i kommunens nordvästra del. Den har numera gemensam kyrka med den västra grannsocknen Fänneslunda.

Landskapet är mossrikt, barrskogsbevuxet och något kuperat. Det är påtagligt hur Grovare, liksom grannsocknen Fänneslunda, genom sitt läge har stagnerat och avfolkats. Till och med i socknens kärna, Grovare by står många av husen tomma större delen av året.

Bebyggelsen är från 1800-talets senare del samt från 1910- och 1920-talen.

Fornminnen finns i socknens centrala del, kring gårdarna Hökaberg, Sjögården och Stommen.

5 st byggnader och miljöer är bedömda som kulturhistoriskt värdefulla.

Sjögården

Grönahögs socken

Det högt belägna landskapet är kuperat och upptas till stora delar av barrskog och mossar. Jälmån genomkorsar socknen i nord-sydlig riktning.

Grönahög var länge en isolerad och fattig trakt. Under 1900-talets första decennier förbättrades dock kommunikationerna genom vägbyggen. Vid sidan av jordbruket utvecklades tidigt s k hemindustrier (textil, bleckslageri och slöjdprodukter). Med denna tradition som grund växte Köttkulla samhälle fram som industriort på 1940- och 50-talen (textilindustri).

I områden kring byarna Odlå och Skogen finns ett småbrutet kulturlandskap med stengårdsgårdar. Här ligger en del äldre hus bl a en ryggåsstuga från mitten av 1700-talet i Odlå. Även i sydost vid Guntorp och Bohestra finns odlingslandskap av äldre typ med hag- och slättermarker.

Liksom på andra håll uppstod under 1800-talet, en nu till stora delar försvunnen, torpbebyggelse på utmarkerna. Utanför Köttkulla med hus från senaste 30-40 åren, är bebyggelsen mestadels från 1800-talet och 1900-talets början.

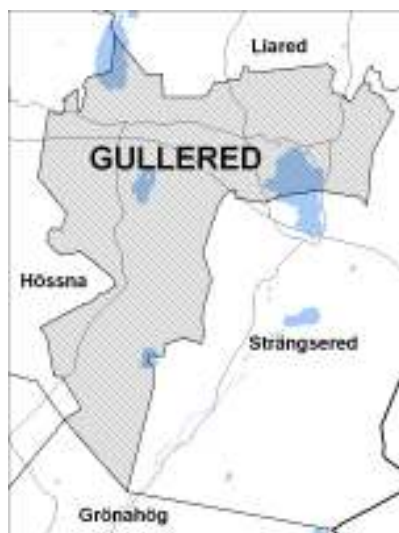
I sydvästra delen av socknen ligger Åbjörnstorp: en bevarad gårdsanläggning med vidsträckt utsikt, från början av 1800-talet. Vid 1800-talets mitt kom många hit för att dricka brunn.

7 st byggnader och miljöer är bedömda som kulturhistoriskt värdefulla.

Åbjörnstorp

Gullered's socken

Stora delar av socknen upptas av skog och högmossar. Från de två största mossarna, Boaredsmossen och Hallamossen rinner Ätran respektive Tidan upp. Trakten kring Tissered, utmed Tidan, synes tidigt ha blivit koloniserad. Här återfinns på många ställen fornåkrar, som spår av tidiga odlingar. Tissered var under medeltiden en egen socken, som vid 1500-talets mitt sammanslogs med Gullered. En välbevarad kyrkoruin är ett minne från Tissereds tid som en självständig socken.

Gullered's by har en väl dokumenterad historia från 1500-talet och framåt. Byn skiftades inte förrän på 1920-talet. Bebyggelsen har dock starkt förändrats här under den andra hälften av 1900-talet. I den övriga socknen är bebyggelsen äldre och relativt oförändrad. I södra delen av socknen finns flera välbevarade gårdar i t ex Boared och Gästared, omgivna av odlingslandskap av äldre typ i björkhagar.

Socken genomkorsas i norr av Riksväg 40. Tidigare passerade även, nu nedlagda, järnvägslinjen Ulricehamn-Jönköping socknen, med station i Ubbared. Kommunikationslederna tycks dock inte ha påverkat socknens näringsliv nämnvärt. Gullered's socken är idag en ren jord- och skogsbygd. De mindre inslag av hantverk och industri som funnits har försvunnit. I jordbruksrationaliseringens spår har befolkningen minskat under många år.

8 st byggnader och miljöer är bedömda som kulturhistoriskt värdefulla.

Stigared

Gällstads socken

Landskapet i norra delen av socknen är höglänt, kuperat och skogsbevuxet. Socknens södra del ligger lägre och är uppodlad i trakten till Gällstads samhälle och söder därom.

Den tidigaste bosättningen har, av fornlämningarna att döma, varit koncentrerade till socknens södra del, samt till området kring Rånnavägssjön.

Gällstad är idag en socken präglad av småindustri, främst inom textilbranchen. Denna industri är framvuxen ur traktens starka hantverkstraditioner och protoindustri. Bl a tillverkades kvarnstenar och kardor. Under 1800-talets andra hälft växte bleckslageriet fram som en viktig näring. Kring industrin har tre samhällen vuxit fram: Torsbo i slutet av 1800-talet och Gällstad och Rånnaväg under 1930- och 40-talen. I Torsbo anlades på 1880-talet en trikåfabrik i anslutning till Torsbo säteri. Torsbo med fabriksbyggnad från 1920 och arbetarbostäder från sekelskiftet är en av de få äldre industrimiljöerna utanför Ulricehamns stad.

Intorp är ett säteri, känt sedan medeltiden. Huvudbyggnaden är dock från mitten av 1800-talet. Herrgården dominerar omgivningarna med långa alléer, som strålar ut från gården. Här bedrevs under 1800-talet olika former av industriell verksamhet, bl a brännvinsbränneri och bobinfabrik.

I socknen växte under 1800-talet, liksom på andra håll, en omfattande torp- och backstugubebyggelse fram, vilket idag till stora delar har försvunnit. Socknens bebyggelse, utaför tätorterna, är huvudsakligen från slutet av 1800-talet och 1900-talets första decennier. Den är bäst bevarad i trakten kring Broarp och Näratorp i nordväst samt Torsbo i söder.

16 st byggnader och miljöer är bedömda som kulturhistoriskt värdefulla.

Tolsgården

Stora Bystads gård

Humla socken

I dalgången ligger Humla by där kyrkan har ett dominerande läge på en höjd. Vid jordregleringsreformen laga skifte, som genomfördes 1855 i Humla by, blev 9 av 19 gårdar utflyttade från byn.

Öster om Ätråns dalgång återfinns skogsbevuxna höjdplatåer som utgör utlöpare från Galtåsen. Området väster om Ätrån omfattar ett småbrutet odlingslandskap med skogsbevuxna moränåsar.

Socknens näringsliv är helt inriktat på jord- och skogsbruk.

9 st byggnader och miljöer är bedömda som kulturhistoriskt värdefulla.

Korsryd

Hällstads socken

Hällstads socken ligger i det höglänta, kuperade landskapet som följer väster om Ätradalen. I de västra, södra och nordöstra delarna finns jordbruksmarker, för övrigt mest barrskog.

Socken har två gamla samhällsbildningar, kyrkbyn Hällstad i centrala delen och f d tingsplatsen Väby i söder. De överflyglades sedermera av Älmestad som växte fram genom handel, kvarndrift samt post- och telegrafstationen, vid ett vässkäl i nordost. Orten fick sedermera några mindre industrier och fungerar nu som huvudort för kommunens nordvästra socknar. Övriga delen av Hällstads socken är ren landsbygd.

Bebyggelsen är från senare delen av 1800-talet samt från 1920- och 30-talen, oftast ganska oförändrad och välbevarad. Undantaget utgör Älmestads samhälle, som domineras av hus från 1950-1970.

Många fornminnen finns i Hällstads socken. Speciellt många finns i Väby samt kring gårdarna Djupedal och Hov i norr och nordväst. Att socknen befolkades tidigt kan bero på närheten till Ätradalen.

10 st byggnader och miljöer är bedömda som kulturhistoriskt värdefulla.

Väby Storegård

Härna socken

Landskapet är ganska flackt och skogsbevuxet, fränsett de uppodlade trakterna kring Härna kyrkby och Tissås säteri i söder. Här finns då också större delen av sockenbefolkningen.

I Härna socken var 1920- och 30-talens förnyelse av bebyggelsebeståndet mer omfattande än i grannsocknarna, fränsett Södra Ving. Större delen av bebyggelsen är från denna tid. Många senare ombyggnader och fasadändringar har förekommit.

Fornminnen finns mest kring Härna kyrkby samt gårdarna Bondarp och Åstorp i östra och nordöstra delen av socknen.

4 st byggnader och miljöer är bedömda som kulturhistoriskt värdefulla.

Hembygdstugan Enelund

Hössna socken

Hössna socken nordost om Ulricehamn är på många sätt tudelad av Riksväg 40, som passerar i öst-västlig riktning. Norra delen präglas av ett öppet landskap. Södra delen ligger högre och domineras av barrskog och mossar.

Jord- och skogsbruk är idag den viktigaste näringen. En mindre konfektionsfabrik finns också i Hössna samhälle. Tidigare ha även andra verksamheter spelat en viss roll. Under 1600- och 1700-talen bedrevs salpetersjuderi för krutframställning. I Valared och på Önnarp fanns på 1800-talet brännvinsbrännerier. Under 1900-talets första decennier bröts torv i större omfattning på Karthemsmossarna.

Tätare bebyggelse finns vid Hössna kyrka i norra delen av socknen och i Kinnareds by i söder. Förekomsten av fornåkrar söder och norr om Hössna kyrka tyder på en långvarig bosättning i detta område. Platsen fungerar idag som huvudort för kommunens nordöstra socknar, med skola och servicehus. Kinnared var tidigare en egen socken, men dess kyrka raserades på 1500-talet.

Den vanligaste typen av bostadshus skall i äldre tid ha varit av liggande timmer, med kök och farstu i mitten, ett större rum på ena gaveln och ett eller två mindre rum på andra gaveln. Större delen av bebyggelsen, särskilt i socknens norra del, är av ganska sent datum. Under 1920- och 30-talen fick många gårdar nya manbyggnader.

I nordöstra hörnet av socknen ligger Önnarp. Gården blev på 1600-talet säteri och var vid sekelskiftet 1900 en mönstergård med Älvsborgs läns lantbrusskola. I närheten av kyrkan ligger Hössna herrgård eller Åkerby, en mindre herrgårdsbyggnad från mitten av 1800-talet.

9 st byggnader och miljöer är bedömda som kulturhistoriskt värdefulla.

Hössna Samlingshus

Önnarps Lantbruksskola

Knätte socken

Knätte socken är högt belägen i ett kuperat landskap. Ätran flyter genom socknen från Böne socken i nordväst mot Hössna socken i söder. Jordbruket är fortfarande betydande, men skogsbruket blir allt viktigare. Under 1800-talet och början av 1900-talet vanns ny åkermark genom torrläggning av mossmarker norr om Knätte kyrka. Odlingslandskap av äldre typ med ängs- och hagmarker finns bl a vid Knätte kullar och norr om Långered.

Bebyggelsen, som mestadels är från slutet av 1800-talet, ligger koncentrerad till området mellan Knätte och Köpmanstorp.

Ett betydande antal fornlämningar, bl a flera fornåkrar, tyder på en mycket lång tradition av bosättning i detta område, liksom i Lund, i södra delen av socknen.

Knätte by, med Knätte medeltida kyrka, är en tät bybildning, präglad av koncentrationen av stora ekonomibyggnader. Bebyggelsen är dock här ganska förändrad. Byarna Köpmanstorp och Långered är mera välbevarade, med flera relativt oförändrade mangårdsbyggnader från 1800-talets andra hälft.

5 st byggnader och miljöer är bedömda som kulturhistoriskt värdefulla.

Köpmanstorp

Kärråkra och Södra Vånga socknar

Kärråkra socken och Södra Vånga f d socken (kyrkan riven på 1850-talet) ligger i kommunens norra del. Landskapet i Kärråkra är vidsträckt och uppodlat i övriga. Södra Vånga har ett kulligt och uppodlat landskap.

Så gott som all bebyggelse har eller har haft anknytning till jordbruk. Den uppfördes mestadels under senare delen av 1800-talet samt på 1920- och 30-talen.

Fornminnen är ganska jämt fördelade över hela Kärråkra socken, medan de i Södra Vånga finns koncentrerade kring gårdarna Backabo och Jonstorp i söder.

8 st byggnader och miljöer är bedömda som kulturhistoriskt värdefulla.

Öljelunda

Kölaby socken

Kölaby socken ligger längst norrut i kommunen och gränsar i såväl väster, öster och norr mot Falköpings kommun. I socknen finns ca 200 fastigheter varav huvuddelen är belägen i den uppodlade Ätradalen, som genomkorsar socknen i nord-sydlig riktning.

Det öppna odlingslandskapet övergår i norr i den bördiga slätten vid Falbygden även kallad "Flan".

Ätradalen gränsar i sydväst, nordväst och öster mot skogsklädda moränplattåer. Socknens centralort Trädet är belägen vid en vägkorsning i Ätradalen. Samhället expanderade kraftigt efter Västra Centralbanans tillkomst 1904-06. I Trädets samhälle ligger Kölaby kyrka från 1836.

24 st byggnader och miljöer är bedömda som kulturhistoriskt värdefulla.

Stora Örsered ...

Hästhagen

Trädets gård

Kölingareds socken

Kölingared genomkorsas av Tidan, som sammanbinder sjöarna Brängen, Vällern och Jogen. Sydsvenska högländet skjuter in en utlöpare, Hattåsen, i socknen. Höjdskillnaderna är bitvis stora. Stora ytor täcks av barrskog. Skogen har vid sidan av jordbruket och tidigare även hantverket, varit den viktigaste inkomstkällan. Jordbruket har främst varit inriktat på boskapsskötsel.

Socken har sedan länge varit en avfolkningsbygd. Emigrationen till USA var stor och det ogynnsamma klimatet ledde till en tidig jordbruksavveckling. Det avsides läget har inte gynnat uppkomsten av några ersättande näringstillfällen. Befolkningen har minskat drastiskt från 1300 invånare 1870 till 134 invånare 1985.

Som en följd av denna utveckling har många av torpen och backstugorna övergivits, vilket ett stort antal sentida bebyggelse lämningar vittnar om. Många bostadshus står övergivna eller används som fritidshus. Byggnadsverksamheten har varit liten under senare decennier. Socken kan härigenom visa upp många välbevarade bebyggelsemiljöer.

I socknen finns flera herrgårdar. Under äldre tid upptogs socknen till största delen av frälsejord. Årås säteri är ett minne från denna tid. Säteriet, som är känt sedan medeltiden, var tidigare centrum för ett stort godscomplex.

Ansats till tätare bebyggelse finns vid Kölingareds kyrka och Strängsered, som är en relativt välbevarad, mindre bybildning. Utmed vägen österut från Kölingareds kyrka återfinns rester av den tidigare omfattande torpbebyggelsen i socknen. Omgivna av tät skog, ligger här en gles rad av välbevarade torpställen.

20 st byggnader och miljöer är bedömda som kulturhistoriskt värdefulla.

Kølingsholm

Årås Kvarn

Liareds socken

Liareds socken ligger i kommunens östligaste del, på Sydsvenska höglandets västsluttning. Landskapet har mindre vatten här än i den sjörika socknen Kölingared i norr och de mossrika socknarna Gullered och Strängsered i söder. Trakten kring Liareds samhälle och söder därom, Tidans dalgång, är uppodlad. I övriga socknen breder barrskog ut sig.

Jord- och skogsbruk är dominerande inkomstkälla. Den lilla förädlingsindustri som förekommit, i form av kvarnar och sågverk, avvecklades på 1950- och 1960-talen. Befolkningen har länge minskat, dock inte fullt så kraftigt som i den norra grannsocknen.

Bebyggelsen härrör mestadels från 1800-talets senare del. I samhället Liared har bebyggelseverksamheten varit livlig även senare, främst under 1920- och 1930-talen.

Det finns gott om fornminnen kring Tidån, i synnerhet på rullstensåsen som löper parallellt till väster. Socknens centrum tycks alltid ha funnits i detta område.

6 st byggnader och miljöer är bedömda som kulturhistoriskt värdefulla.

Bergabron

Marbäcks socken

Marbäck ligger öster om Åsunden i centrala delen av kommunen. Landskapet är mycket varierande med stora höjdskillnader. I norr och söder stupar bergen brant ned mot Åsunden. I mellersta delen av socknen, breder sig en slätt ut sig vid Marbäcks samhälle. Bebyggelsen och den odlade bygden är framför allt koncentrerad kring den gamla vägen mellan Ulricehamn och Gällstad samt utmed vägen mot nordost från Björkebacka. Övriga delar av socknen är till stora delar skogsklädda.

Den tidigaste bosättningen i området har troligen skett vid Åsundens stränder. De flesta kända fornlämningarna återfinns i norr vis Skottek och kring Marbäcks samhälle.

Socken har sedan förhistorisk tid genomkorsats av kommunikationsleden mellan det inre av Västergötland och Halland. Rester av hålvägar finns bl a vid Korpebo i södra delen av socknen. Och vid Sjö-Gunnarsbo. Som ett minne från socknens roll som genomfartsled finns också Bäckagården, en gästgivaregård från 1600-talets slut, i södra utkanten av Marbäcks samhälle. Länsstyrelsen har förklarat Bäckagården som byggnadsminne. Vid sekelskiftet 1900 drogs järnvägen Falköping-Landeryd genom socknen.

Marbäcks samhälle industrialiserades och expanderade på 1930- och 40-talen. På 1960- och 70-talen kom nästa uppgångsperiod, då villakvarter byggdes och arbetspendlare till Ulricehamn bosatte sig här. Orten har dock gammalt ursprung, vilket två 1700-talshus och fler 1800-talshus visar.

Den övriga socknens bebyggelse är till största delen uppförd på 1800-talet och på 1920- och 30-talen. Andelen hus äldre än 200 år är dock den största av alla inventerade socknar.

Två äldre herrgårdar finns i socknen: Källebacka och Näsboholm, båda med huvudbyggnader från 1700-talet. Källebacka har förklarats som byggnadsminne av länsstyrelsens kulturmiljöenhet. Vid korpebo i sydvästra delen av socknen ligger Gunnarsbo, en mycket välbevarad liten by, omgiven av ett välhävdad odlingslandskap.

På gården Äpplared fanns under äldre tid ett fast salpetersjuderi, varav vissa lämningar finns kvar.

24 st byggnader och miljöer är bedömda som kulturhistoriskt värdefulla.

Bäckagården

Sjögunnarsbo

Källebacka

Murums socken

Alebrobäcken och Öra å, två av Tidans tillflöden, rinner norrut genom socknens centrala delar. Här finns en uppodlad ränna i landskapet, som annars är höglänt, flackt och barrskogsbevuxet.

Väster om Öra å, dit huvuddelen av socknens bebyggelse är koncentrerad, ligger gårdarna i en lång rad. Husen är byggda under perioden 1870 – 1940. Övriga socknen är mycket glest bebyggd.

Socknen har ganska gott om fornminnen, även de koncentrerade till nämnda vattendrag

5 st byggnader och miljöer är bedömda som kulturhistoriskt värdefulla.

Murums-Påarp

Möne socken

Landskapet är flackt. Trakten närmast kring kyrkan är öppen och uppodlad, medan övriga socknen täcks av barrskog. Utöver en handelsträdgård finns här bara jordbruk. Samhällsbildningar saknas.

Bebyggelsen är från senare delen av 1800-talet samt 1920- och 30-talen. Den har inte genomgått särskild stora yttre förändringar. Sockenkyrkan med intilliggande gårdar bildar en välbevarad äldre landskaps- och bebyggelsemiljö. I övriga socknen finns enstaka gårdar.

Fornminnen finns jämt fördelade över socknen.

4 st byggnader och miljöer är bedömda som kulturhistoriskt värdefulla.

Rävike

Strängsereds socken

Strängsereds socken ligger på en plan högplatå i kommunens östligaste del. Socken täcks i stor utsträckning av högmossar där Komosse är den främsta.

Traditionella näringar är jord- och skogsbruk, tidigare även bleckslageri. Jordbruksavvecklingen har lett till att socknen haft sjunkande befolkningstal. Minskningen motverkades i någon mån av samhällena Strängsereds och Torshults expansion på 1930-, 40-, och 50-talen. Goda kommunikationer (Jönköpingsbanan och senare Riksväg 40) gjorde att småindustrier etablerades där och den äldre bebyggelsen ersattes och succesivt av egnahemshus. De har genomgått en del yttre förändringar, men ändå behållit mycket av sin ursprungliga karaktär. I övriga socknen finns jordbruksbebyggelse, ofta välbevarad, från senare delen av 1800-talet.

P g a högmossarna har stora delar av socknen alltid varit obebodda. Forminnet återfinns främst i den östra utkanten.

8 st byggnader och miljöer är bedömda som kulturhistoriskt värdefulla.

Stora Gräseryd med detaljerad veranda

Södra Säms socken

Södra Säms socken ligger öster om Sämsjön i kommunens södra del. Norra delen av socknen är kuperad och barrskogsbevuxen. I mellersta delen av socknen, kring byarna Säm och Götåkra samt vid Toarp i söder, är jorden bördigare. Här hålls landskapet öppet av det omfattande jordbruket. I socknens nordöstra hörn ligger stationssamhället Vegby (vid den nedlagda banan Falköping-Landeryd), framvuxet kring kommunikationerna och några smärre industrier.

Socknens mellersta delar har varit bebodda länge. Här återfinns många fornlämningar bl a gravfält från brons- och järnålder. Vid den f d länsmansgården Bosgården ligger ruinen av Södra Säms kyrka, som revs i mitten av 1800-talet. Götåkra är en gammal by, där gårdarna ligger tätt i rad på ömse sidor om landsvägen. Flera av husen är dock ganska förändrade. Norr om Götåkra ligger den gamla herrgården Attorp på en höjd, omgiven av välhävdade hagmarker och ädellövskog.

Huvuddelen av socknens bebyggelse är från slutet av 1800-talet och 1920-30-talen. I Vegby är de flesta husen byggda efter 1930.

6 st byggnader och miljöer är bedömda som kulturhistoriskt värdefulla.

Götåkra

Toarp

Södra Vings socken

Södra Vings socken ligger i kommunens västra del. Landskapet, med en höjd på 190 – 315 m ö h, är kuperat och växlar mellan skog och öppen mark. Det finns två större sjöar, Mogden i norr och Tolken i söder, vilka binds samman av Viskan.

Socknens centrum är det f d stationssamhället Hökerum. Riksväg 40 genomkorsar socknen i öst-västlig riktning.

Södra Vings socken har en rik förhistoria med ett stort antal fornlämningar, bl a ett stort gravfält vid sjön Mogden. Här ligger också rester av de medeltida fästena Faganäs och Väderholm. Vissa spår finns kvar av den gamla ridvägen mellan Viskan och ätrans dalgångar.

Södra Vings socken var tidigare uppdelad i två socknar, Ving och Töve. Södra Vings medeltida kyrka är av stort kulturhistoriskt intresse med bl a en fint huggen romansk portal.

Två större gods har funnits i socknen, Hökerum och Säby. Hökerums huvudbyggnad revs 1985. Säby säteri, med huvudbyggnad delvis från 1600-talets slut och statarlänga från 1800-talet, utgör en välbevarad herrgårdsmiljö, omgiven av ett kulturlandskap av äldre typ med hagmarker.

Utmed Viskan, mellan sjöarna Tolken och Mogden har en omfattande kvarndrift bedrivits vid ett flertal, tätt liggande kvarnar. Idag finns endast Vings kvarn kvar i drift.

Under 1700-talets slut och under 1800-talet uppstod en omfattande torpbebyggelse i socknen. Ca 200 torp och backstugor, varav flertalet har försvunnit, är kända.

Under 1920-30-talen växte Hökerum fram som ett stationssamhälle på banan Borås-Ulricehamn, på ägora till Hökerums gård. Här anlades ett antal industrier under 1930-50-talen, senare har även servicenäringar tillkommit.

Industrialisering och goda kommunikationer har gjort att Södra Ving är den mest tätbefolkade bland kommunens västra socknar. Jordbruksverksamhet pågår i de flesta delar av socknen och är ännu tämligen omfattande.

Bebyggelsen i samhället Hökerum består huvudsakligen av moderna villor och radhus. I den övriga socknen är andelen äldre hus störst i den södra delen kring sjön Tolken. På sjöns östra sida ligger Mastunga, en välbevarad by, med några fina exempel på mangårdsbyggnader från 1800-talets första hälft. Slutningarna ned mot Tolkens västra strand upptas av ett välhävdad odlingslandskap med ekhagar. Här växer Trogaredeken, ett naturminne, där enligt sägnen Karl XII skulle ha rastat. I området finns flera välbevarade, större mangårdsbyggnader från 1800-talets andra hälft.

I norra delen av socknen är bebyggelsen i allmänhet yngre. Den är huvudsakligen uppförd under slutet av 1800-talet och under 1920-30-talen. Husen är här oftare förändrade genom tillbyggnader.

17 st byggnader och miljöer är bedömda som kulturhistoriskt värdefulla.

Björnared

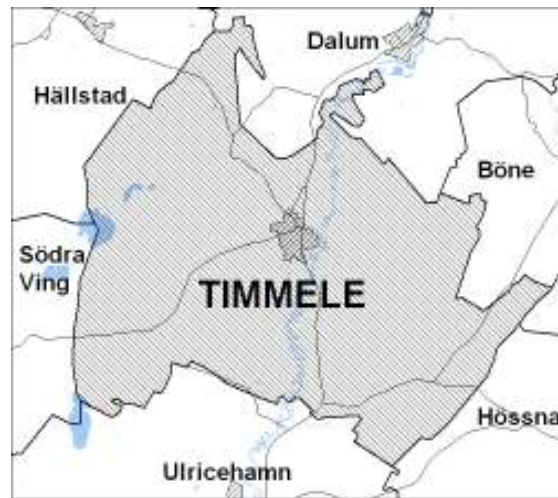

Säby Säteri

Hökerums slott

Timmele socken

Timmele socken som är belägen i Ätrands dalgång mellan Dalums socken och Ulricehamn. På ömse sidor om den uppodlade dalgången höjer sig skogsklädda kuperade bergsområden. Den östra sockendelen utgör en utlöpe av Galtåsen och har en mycket brant stigning upp från dalgången. Övergången mot skogsbygden i väster är betydligt mindre markant. I den västra sockendelen återfinns i skogsbygden ett flertal mindre uppodlade områden som vid Bjätllunda och Horsheda. Längs dalgången mellan Bodsjön vid sockengränsen i väster och Ätrands dalgång återfinns ett större sammanhängande jordbruksområde.

Timmele samhälle är beläget invid fyrvägs korsningen Ulricehamn-Falköping-Borås-Vårgårda. Samhället är uppvuxet kring järnvägsstationen som uppfördes vid Västra Centralbanan omkring 1910. Under 1900-talet har ett flertal industrier etablerat sig i tätorten bl a en textilfabrik och ett färgeri. Genom sin närhet till Ulricehamn har samhället expanderat kraftigt under 1950-70-talen.

18 st byggnader och miljöer är bedömda som kulturhistoriskt värdefulla.

Nöre Staffansgården

Timmele Gästgivaregård

Tvärreds socken

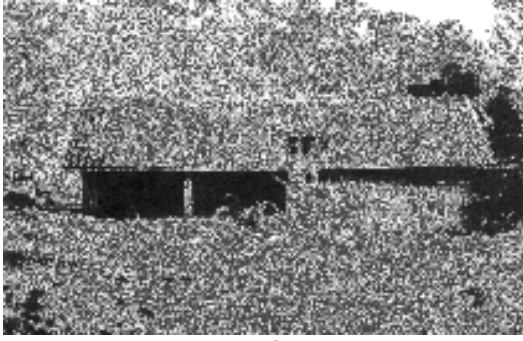
Tvärreds socken ligger i sydvästra delen av Ulricehamns kommun. Största delen av socknen täcks av barrskog, med inslag av lövträd, bl a bok. Landskapet är höglänt. I öster stupar bergen på många ställen brant ned mot Åsunden.

Jordbrukets rationalisering har medfört att många jordbruk har övergivits eller blivit fritidsbostäder. I gengäld har en viss industrialisering skett. I södra delen av socknen växte Hulu samhälle fram under 1940-60-talen kring textilindustrin. Den övriga socknens bebyggelse är huvudsakligen från slutet av 1800-talet och 1920-30-talen. Inslaget av 1700-tals och tidiga 1800-talshus är något större än i övriga kommunen.

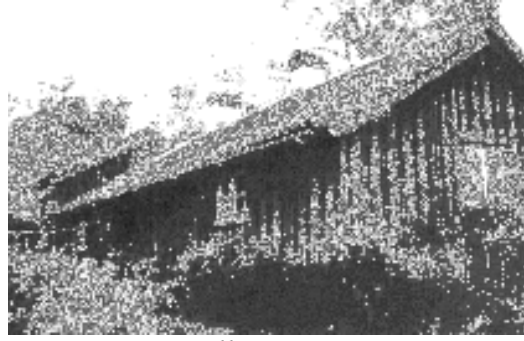
Den tidigaste bosättningen har troligen varit koncentrerad till östra delen av socknen utmed Åsunden. Detta område är rikt på fornlämningar och här låg fram till mitten av 1800-talet sockenkyrkan Tvärredslund, av vilken endast ruiner återstår idag. I denna del av socknen finns också flera äldre bebyggelsemiljöer, såsom Rude by med flera välbevarade gårdar från mitten av 1800-talet och två sydgötiska hus i Yttre Alhammar. Längst i söder ligger Högagärde, en gammal herrgårdsmiljö med huvudbyggnad från 1860-talet, omgiven av lummiga hagmarker och lövskogar.

Gärsbo kvarn, från början av 1800-talet, med välbevarad inredning utgör en intressant teknikhistorisk miljö. I den västra, skogrika delen av socknen finns några välbevarade torp och backstugor, såsom Bokelund och Raska Minas stuga, vilka minner om den omfattande torp- och backstugubebyggelsen under 1800-talet.

15 st byggnader och miljöer är bedömda som kulturhistoriskt värdefulla.

Gärsbo Kvarn

Alhammar

Ulricehamns stad med Brunn och Vist f d socknar

Ulricehamns stad med Brunn och Vist f d socknar omfattar bergs- och skogsområdena väster och öster om sjön Åsunden samt Ätrans dalgång vid dess mynning i Åsunden. Ulricehamns stad innefattar sedan år 1938 Brunn och Vist f d socknar.

Topografiskt är området mycket varierande och kuperade bergs- och skogsområden såväl öster som väster om Åsunden och Ätradalen. Dessutom återfinns uppodlade dalgångar och jordbruksområden längs Ätran i norr och utmed bl a Gastabäcken, Brunnsbäcken, Våbäcken, Säckebäcken och Remmabäcken, vilka utgör tillflöden till Åsunden från socknens västra och nordvästra bergs- och skogsområden. Ulricehamns stadskärna är belägen i den branta sluttningen vid sjön Åsundens nordöstra strand. Staden, som har medeltida anor, har under 1900-talet expanderat med bostadsbebyggelse längs utfartsvägarna mot såväl norr, öster och söder. Området strax norr om Ätrans mynning vid Åsundens norra strand har sedan mitten av 1900-talet utvecklats till ett centrum för industrier.

Brunns Villastad är belägen i bergssluttningen nordväst om Åsunden. ”Villastaden” är ett renodlat bostadsområde med egna uppförda under 1900-talets första årtionden. Under senare år har området förtätats med mer modern villabebyggelse.

Brunns samhälle är beläget i dalgången strax väster om ”Villastaden”. Samhället är uppvuxet vid 1900-talets början kring Brunns järnvägsstation vid järnvägslinjen mellan Ulricehamn och Borås. Strax söder om samhället återfinns Brunns kyrka och medeltida kyrkorum. Vist kyrka är belägen i Ätradalen, ett stycke norr om ”Villastaden”.

En fördjupad inventering av Ulricehamns stad bildar en bilaga till denna utredning. Där redovisas en ingående beskrivning av Ulricehamns stads områden och bebyggelse

Brunns Gästgivaregård

Stora Ekered

Varnums socken

Varnums socken ligger i kommunens västligaste utkant. Den genomkorsas av Viskan, som rinner i en flack, uppodlad dalgång från Nitta samhälle i öster till Mellsjön i väster. I socknens norra del finns branta barrskogsbeklädda höjder. Socknens södra del är barrskogsbevuxen och tämligen svårtillgänglig.

Enda samhällsbildningen är Nitta, som finns precis vid gränsen mot Södra Vings socken. Dess framväxt beror i hög grad på banan Borås-Ulricehamn som öppnade 1917. Den ursprungliga bebyggelsen från 1920-30-talen har genomgått stora yttre förändringar. På 1970-talet byggdes villor och radhus i samhället, mest bebodda av pendlare till Borås, Hökerum och Ulricehamn.

I övriga socknen dominerar jordbruksbebyggelse och 1800-talets senare hälft, varav flera hus numera bara används i fritidssyfte. De stora godsens Broarp och Ågården med torpavstyckningar breder ut sig i socknens norra och centrala del.

Socknens fornminnen finns koncentrerade till Viskans dalgång.

11 st byggnader och miljöer är bedömda som kulturhistoriskt värdefulla.

Broarps gård

Dällebo

Så kallade underhållsfria fasadmaterier förändrar husets karaktär totalt och bör därför undvikas. Vissa materialkombinationer kan också vara skadliga för stommen och svåra att underhålla.

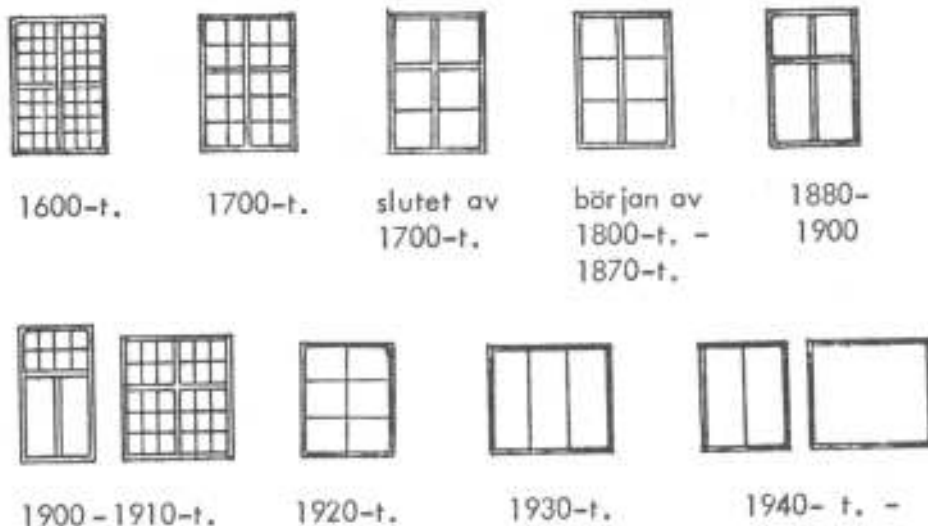
Färgsättning

Färgsättningen är en viktig del för helhetsintrycket och den bör därför knyta an till den lokala färgtraditionen. Vid ommålning bör samma färgtyp som tidigare användas, speciellt om underlaget består av slamfärg, oljefärg eller trätjära. Den röda traditionella slamfärgen som utgör ett viktigt inslag i det svenska kulturlandskapet är i alla avseenden bäst, billigast och mest lättarbetad.

Såväl puts- som panelfasader var förr oftast enfärgade. Detaljer framhövdes genom ljusets skuggspel i lister och profiler eller målades i en svag brytningsfärg. Vid ommålning av ett äldre hus bör hela panelen inklusive gavelspetsar målas i en färg medan vindskivor, snickerier och entréparti kan målas med vit oljefärg eller en svag brytningsfärg. Om knutlådor saknas bör knutarna inte heller markeras.

Fönster

Fönstrens storlek, spröjsning och placering har en avgörande betydelse för en byggnads utseende. En ändring av dessa faktorer kan få stora exteriöra följder. Spröjsindelningen hade ursprungligen en teknisk funktion men fick vid slutet av 1800-talet och 1900-talets början en dekorativ sådan i arkitektoniskt syfte. Varje tidsperiod har haft sin karaktäristiska fönstersorlek och spröjsning, vilket bör respekteras vid eventuell ombyggnad.

Gamla fönster, tillverkade av utvalt tätvuxet kärnvirke är oftast kvalitetarbeten som det lönar sig att reparera och underhålla. Enkla fönster med lösa innanfönster räknas som godtagbar standard om de föres med gångjärn. Den större luftspalten mellan ytter- och innanfönster ger till och med bättre ljudisolerering än vanliga kopplade fönster. Tätade innanfönster ger dessutom lika god värmeisolerering som moderna treglasfönster. Äldre fönster kan också mycket lätt kompletteras med ett tredje glas. Gamla fönsterbeslag bör bevaras då de både pryder och stärker bågen. Stor betydelse har också det blåsta eller ojämna glaset som ger skiftning och liv åt fasaden. Dagens glas har en perfekt och död yta.

Dörrar

Portaler och dörrar har även de en mycket stor betydelse för husets utseende, tidsålder och sociala tillhörigheter. Det stora flertalet ytterdörrar ägnades förr en omsorgsfull utformning och tillverkades av virke av mycket hög kvalitet, som är svårt att uppbringa idag. Före 1940-talet var så kallade fyllningsdörrar allmänna. De består av ramverk, hopfogat med trätrappor och infällda fyllningar, som sitter lösa för att kunna svälla och krympa utan att spricka.

Timmele Gästgivaregård

Tak

Taket ger en alldeles särskild karaktär åt huset. Helst bör det ursprungliga taktäckningsmaterialet, av vanligtvis lertegel, behållas. Betongplattor kan visserligen vara billigare men bör inte användas, då det ger taket ett helt annat utseende och är dessutom avsevärt tyngre än lertegel. Vid omläggning av plåttak bör den äldre detaljutformningen följas beträffande plåtstorlek, falsning och ståndrännor, då detta har stor betydelse för husets karaktär. Nya takmaterial passar utseendemässigt inte bra på äldre byggnader. Om ett modernt material skall användas bör det ha samma karaktär och färg som det ursprungliga.

Vid ommurning av skorstenar bör den yttre formen bibehållas inte minst för det utkragade krönet med plåttäckningen, som är viktiga detaljer för husets utseende.

Ekonomibyggnader

Jordbruksbebyggelsen har genom sitt ofta öppna läge en mycket stor betydelse för landskapsbilden och kulturlandskapet. Dess karaktär skiftar från bygd till bygd och för att förstå dess utseende måste man känna till utvecklingen under tidigare århundraden. Avgörande betydelse för kulturlandskapet fick den vid 1800-talets genomförda laga skiftet där det föreskrevs att varje gård skulle flytta sina byggnader eller bygga nytt inom de nya ägor. De gamla byarna sprängdes och i dess ställe kom den spridda bebyggelsestruktur, som är karaktäristiskt för stora delar av det svenska jordbrukslandskapet. Bebyggelsens läge har i alla tider valts

Lantbruket i området har traditionellt haft tonvikten på boskapsskötsel. Inslaget av hag- och ängsmarker är därför stort, vilket bidrar till att ge området en pastoral prägel med stora skötselvärderna.

Bebyggelsemönstret är, liksom på andra håll i Sverige, utspritt till följd av laga skiftet, som på de flesta platser i området genomfördes vid 1800-talets mitt. En del äldre bybildningar finns dock kvar, t ex Åfärd, Knätte, Rude, Mastunga och Götåkra.

Gårdarna ligger ofta i sluttningslägen längs dalsidorna med åkerjorden nedanför. På vissa ställen ligger bebyggelsen högt upp på åsryggarna, nästan på norrländskt vis, t ex Holmö och Kinnarebo i Strängsereds socken och Romsås i Södra Vings socken. I skogsbygderna är det ganska vanligt med f d torp och smågårdar, som ligger ensamma i skogen med omgivande röjning.

Kring vissa av sjöarna i området har det uppstått en omfattande fritidshusbebyggelse.

Förutom den reda landsbygden finns ett antal mindre samhällen, framvuxna kring järnväg och/eller småindustri. Bebyggelsen i dessa samhällen, t ex Vegby, Köttkulla och Hökerum består huvudsakligen av villor från de senaste 60 åren. Bebyggelsen på landsbygden är till största delen från tiden efter laga skiftet, d v s från senare delen av 1800-talet och början av 1900-talet. Enstaka hus från 1700-talet och ganska många från perioden 1820-1860 finns också.

Kort historik

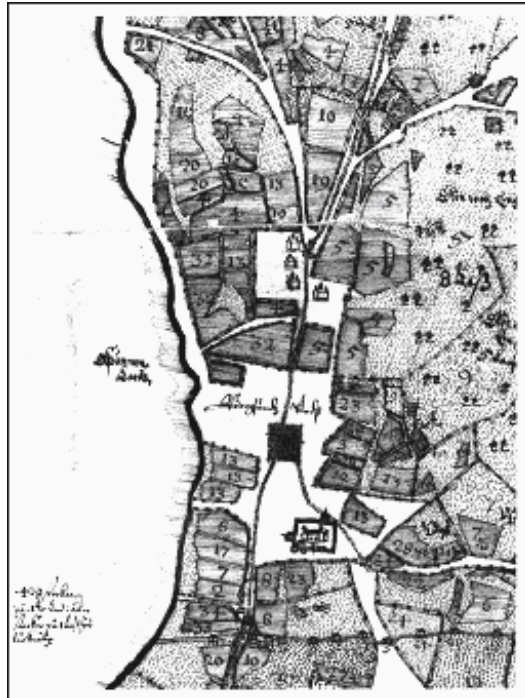
Ulricehamnstrakten har en rik förhistoria. Området har besökts av människor redan för 10 000 år sedan under äldre stenålder. Under järnåldern, ca 500 f Kr - 1000 e Kr, börjar den nutida bygden ta form. Jordbruket expanderar och byar börjar bildas. Människans påverkan på natur blir allt större. I kommunen finns ca 3700 kända fornminnen registrerade.

Området har sedan urminnes tider varit ett övergångsområde och en genomfartsled mellan kusten och det inre av Västergötland. Kolonisationen av området följde Åtrans och andra vattendrags dalgångar. Vattenvägarna och åsryggarna var länge de främsta kommunikationslederna. Gravfälten ligger ofta i anslutning till gamla vägsträckningar. Det är också vanligt, särskilt vid slutet av järnåldern, med gravfält nära intill byar och gårdar som idag utgör centralområden för den odlade bygden. På många håll finns ett samband mellan den sena järnålderns gravfält och platsen för de medeltida kyrkorna.

Under tidig medeltid uppförs ett stort antal kyrkor, varav idag de flesta är rivna eller ruiner. Välbevarade medeltidskyrkor finns i Knätte och Södra Ving. Flera av dagens socknar består av ett par medeltida socknar, vilka sammanslogs efter reformationen. Det stora antalet socknar tyder på att området haft en förhållandevis talrik befolkning.

De nordiska rikena tar fastare form under tidig medeltid blir Sjuhäradsbygden ett gränsområde, utsatt för återkommande stridigheter under flera hundra år.

Ätransdalgång fungerade som en av härvägarna in mot det inre av Västergötland. Från medeltiden härstammar de första skriftliga källorna om staden Bogesunds existens. Staden bytte senare namn till Ulricehamn år 1741. I området anläggs under medeltiden även flera borgar och befästningar, t ex Faganäs och Väderholm vid sjön Mogden i Södra Ving.

Detalj från Nils Ericssons karta 1651, gjord på uppdrag av Fredrik Stenbock, som samma år fått Bogesund som förläning

Mot medeltidens slut under 1500-talet blir gränshandeln med oxar till Danmark allt mer betydelsefull. Under 1500- och 1600-talen ökar adelns godsinnehav. I vissa socknar, t ex Kölingared, bestod så gott som hela socknen av frälsejord. Säterierna blev i flera fall centra i stora godskomplex. Genom reduktionen i slutet av 1600-talet dras dock mycket jord in och förvandlas till boställen för kronan. Som ett resultat av det samtidigt införda indelningsverket uppfördes torp åt de indelta soldaterna och större gårdar åt officerarna. Ett exempel på ett sådant ställe är Ingared i Kölingareds socken, vilket fungerade som ryttmästarboställe för Västgöta kavalleri.

De många krigen under 1500-1700-talen skapade ett stort behov av krut. En av huvudkomponenterna vid kruttillverkning är salpeter, vilket utvanns ur gödselblandad jord från ladugårdar. På flera håll i området fanns salpetersjudare, t ex i Gällstad, Hössna och Marbäck.

Mot slutet av 1700-talet och under 1800-talets första hälft ökar befolkningen kraftigt. Nyodlingar på markerna och en omfattande torp- och backstugubebyggelse blir resultatet. De gamla medeltida sockenkyrkorna blir för små och ersätts på många håll av nya kyrkor i Karl Johanstil.

För många blir olika slag av hantverk, t ex kardtillverkning, bleckslageri och vävning viktiga inkomstkällor. Även den omfattande gårdfarihandeln var ett

betydelsefullt inslag i traktens ekonomi fram till näringsfrihetens införande vid 1800-talets mitt.

Laga skifte genomförs på de flesta håll vid 1800-talets mitt, vilket innebär att de gamla byarna sprängs och att många av byns gårdar får flytta ut från den gamla bytomten. Nya mangårdsbyggnader och ladugårdar behöver uppföras. Jorden, som tidigare varit uppdelad på en mängd småskiften, slås samman till större enheter. Jordbruket utvecklas kraftigt, bland annat igångsätts stora utdikningsprojekt i Hössna och Knätte. En lantbruksskola startas på Önnarp i Hössna socken. Även skogsbruket utvecklas. Mot slutet av 1800-talet börjar de tidigare stora områdena med kal hedmark att planteras med skog. Dessa hedområden hade under tidigare sekler uppstått till följd av för stor avverkning utan återplantering och genom intensivt bete.

Införandet av den allmänna folkskolan leder till att skolbyggnader uppförs. Under 1800-talets andra hälft vinner väckelserörelsen insteg i området. Frikyrkokapell byggs bland annat i Knätte, Södra Vånga och på många andra platser. Genom näringsfrihetens införande uppstår flertalets lanthandlar.

Mot slutet av 1800-talets slut stagnerar befolkningstalen i många socknar genom emigration till USA och inflyttning till städerna.

Under 1900-talets första decennier förbättras områdets kommunikationer genom järnvägsbyggen (västra centralbanan, Borås-Ulricehamns- och Ulricehamn-Jönköpingsbanorna). Även landsvägarna förbättras.

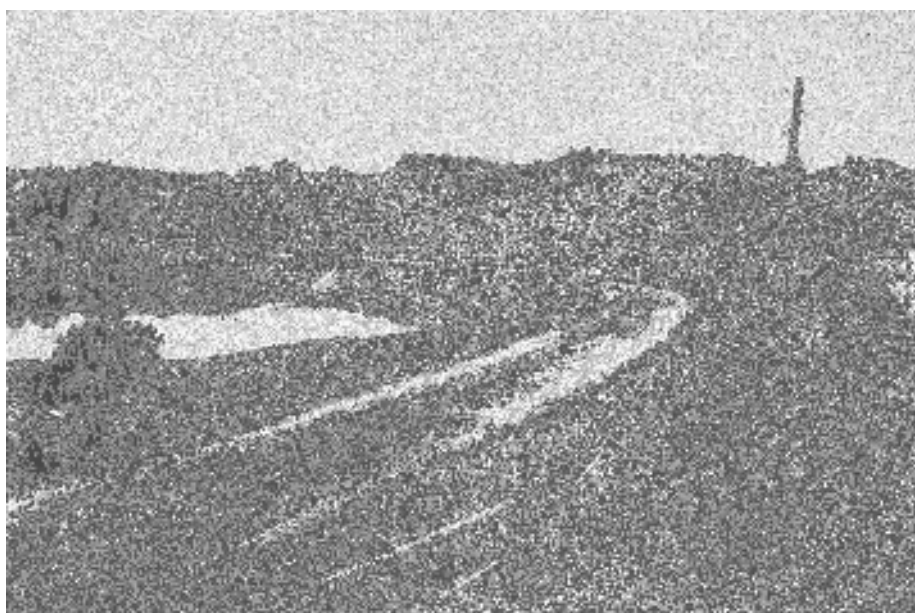

Jönköpingsbanan ca 1930 vid Torhult

Flera småsamhällen växer fram under 1900-talets första hälft, ofta i anslutning till järnvägarna, såsom Hökerum och Vegby. På många håll t ex i Gällstad och Hulu, startas småindustrier (textil, trä och metall), ofta med rötter i traktens gamla hantverkartraditioner och 1700- och 1800-talens vattenkraftsbaserade småindustri i form av sågar, vadmalstampar, pappersbruk mm.

Under 1900-talet minskar befolkningen kraftigt i många socknar, särskilt i nordväst och nordost. Jordbrukets rationalisering och nedläggningen av många smågårdar leder till minskat behov av arbetskraft. I t ex Kölingared har befolkningen minskat från 1300 invånare år 1870 till 134 invånare 1985. Många hus står här tomma eller används som sommarbostäder. Vissa trakter lever vidare som pendlarorter, t ex Hökerum.

Mot bakgrund av de ökade kraven på offentlig service slås under efterkrigstiden de många små kommunerna succesivt samman till att bilda Ulricehamns storkommun. Järnvägarna får allt mindre betydelse och läggs slutligen ned. I stället blir landsvägarna allt viktigare. Riksväg 40 och vägen mellan Tranemo och Falköping fungerar i dag som pulsådram för området, vilket har behållit sin historiska roll som kommunikationsstråk.

Gamla vägen genom Timmele

Gårds- och byggnadstyper

Det är svårt att se några helt entydiga mönster vad gäller gårdstyper. Byggnaderna är ofta placerade ganska oregelbundet. Vissa drag är dock vanliga. En strävan efter att skapa symmetri kring gårdsplanen framför mangårdsbyggnaden är ofta tydlig. Så har man på många ställen lagt t ex drängstuga och vedbod eller bykhus som flyglar till huvudbyggnaden. Ett inflytande från herrgårdarna och andra högre ståndsbostäder är här skönjbart. Ladugården ligger ofta parallellt eller i vinkel med mangårdsbyggnaden. På många håll är fähusdelen och mangårdsbyggnaden åtskilda genom landsvägen.

Enkelstugan var den vanliga byggnadstypen på torp- och backstuguställen. En äldre variant med låga väggar och ryggåstak, s k ryggåsstuga, finns bevarad på många ställen. Vanligt förekommande är en variant med inrett loft.

Två exemplar av den ålderdomliga byggnadstypen högloftsstuga eller sydgötiska hus, hinns bevarade i Yttre Alhammar i Tvärreds socken. Det sydgötiska huset utmärks av att det består av två huskroppar, varav den ena, det s k häbbaret eller

högloftsboden, är förhöjd en våning. Denna användes framförallt som förvaringsutrymme bl a för säd.

Ur det sydgötiska huset anses den s k loftgångsstugan ha uppkommit genom att hela huset försetts med övervåning, med enhetlig höjd. Hus av denna typ, uppförda cirka 1820-1870, finns bevarade i ganska stort antal som mangårdsbyggnader på bondgårdar och kan betraktas som typiska för området. I många fall inreddes inte övervåningen, utan användes som förråd.

Efter laga skiftet, under 1800-talets andra hälft och i början av 1900-talet, uppfördes dubbelradhus och salsbyggnader på de större gårdarna. På de mindre gårdarna och större torpen blev s k västsvenska dubbelhus vanliga. Många av dessa hus är prydda med lövsågerier.

Under 1920- och 1930-talen byggs många egnahemsvillor i småsamhällena och på landsbygden, ofta i 1½ våning med brutet tak.

I området finns ganska många små herrgårdar. De är nästan samtliga uppförda i trä, i 1½ - 2½ våningar. Många har halvvalmade tak. Ofta omges själva corps de logiet av en större gårdsanläggning med två eller fyra flyglar, t ex Årås i Kölingareds socken och Lönnarp i Böne socken.

På bondgårdarna är, enligt västsvenskt mönster, uthusen få. De flesta funktionerna är samlade i en ladugårdslänga. De ofta omsorgsfullt utformade ladugårdarna har i många fall en uppkörbro till rännan på den övre våningen med en slags frontespis.

De många bäckarna och åarna i området har utnyttjats för att driva vattenkvarnar, varav ett ganska stort antal finns bevarade. De flesta kvarnarna är av relativt sent datum, slutet av 1800-talet och 1900-talets första decennier. På många av kvarnbyggnaderna är den understa våningen av sten, under det att övre är av trä, t ex Åfärds kvarn.

Färg och material

Allmogens byggnader var ursprungligen omålade eller i vissa fall tjärade med trätjära. Rödfärgen är känd sedan slutet av 1500-talet. Under 1600-talet blev det vanligt på herrgårdar och andra högreståndsmiljöer. Med den röda färgen sökte man efterlikna tegelbyggnader. Under 1700-talet började linoljefärger i ljusa toner användas på högreståndsbbyggnader för att efterlikna de kontinentala sandstenshusen. I början av 1800-talet blev det vanligt att även böndernas hus målades, företrädesvis med rödfärg, senare med ljusa linoljefärger. Under nationalromantiken i början av 1900-talet blev rödfärgen åter populär.

Ulrichamnstrakten följer i stort sett detta för Sverige allmänna mönster vad gäller färgsättning. Faluröd färg är den vanligaste färgen på ladugårdar och andra uthus, på torpstugor och på bondgårdarnas mangårdsbyggnader av äldre typ från 1800-talets början och mitt. De mangårdsbyggnader som är uppförda under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet, dubbelhus, dubbelradhus och salsbyggnader, är i allmänhet målade i vitt, gult och grått. Detta gäller även herrgårdarna. Foder, knutar och andra detaljer är i allmänhet vitmålade.

Vad det gäller material dominerar träet nästan helt. Knappast något av de inventerade bostadshusen är uppförda i något annat material. På vissa ställen är ladugårdarna uppförda helt eller delvis i sten, men vanligen är de uppförda helt i trä.

Timmerväggar är vanligast, men på en del äldre ladugårdar och uthus kan väggarna vara av skiftesverkstyp. Bostadshusens väggar är i allmänhet klädda med locklistpanel. Några äldre torpstugor är klädda med lockpanel liksom en del ladugårdar.

Torv och halm var i äldre tid de vanliga taktäckningsmaterialen. Längre användes spån för att täcka taken. P E Lindskog skriver i "Försök till en kort beskrifning av Skara stift" från 1812-16 om Vings pastorat att "allmogens härstädes har från längre tider tillbaka brukat att täcka sina hus med stickor, eller ett slags tunn spån af gran." I dag är så gott som alla spåntak försvunna, mer rester av spåntaken finns ibland kvar under nyare taktäckningsmaterial. Numera är plåt vanligast som taktäckningsmaterial på ladugårdar och andra uthus och tegel- eller betongplattor på bostadshusen.

Några detaljer

Verandor/förstukvistar

Så kallade nyckelhålsportar, även kallade skunke, en liten enkel förstukvist med nyckelhålsformad ingångsöppning, har varit vanliga i sydöstra Västergötland, Halland och Bohuslän. Några exemplar av denna typ finns bevarade i marbäckes socken (Bäckagården och Korpebo 2:15). Under 1800-talets senare del blir en öppen typ av veranda med fyra stolpar och rika lövsågerier vanlig.

Vindskivor

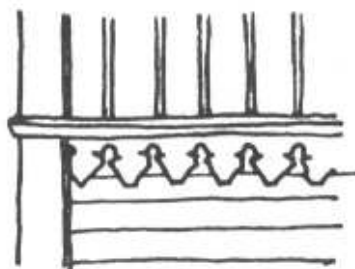
På en del äldre stugor finns breda vindskivor (t ex Bohestra 1:3 i Grönahög). Detta är ett minne av äldre taktäckningsmaterial, torv eller halm.

Knutlådor

På en del äldre timrade hus finns knutlådor bevarade. Dessa fungerade som skydd mot röra för de från väggen utskjutande knutarna, samtidigt som de gav fasaden en rytmisk indelning.

Listverk/våningsband

På ladugårdarna finns ibland ett vitt sågtandsband, som åtskiljer den nedre och övre våningen. På vissa bostadshus från slutet av 1800-talet har en sågad list anbragts cirka ½ meter under takets nederkant längs hela huset.

Dokumentvärdet kan omfatta: byggnadshistoriskt värde, socialhistoriskt värde, personhistoriskt värde samt teknik- och industrihistoriskt värde.

Upplevelsevärde kan omfatta: arkitektoniskt värde, konstnärligt värde, patina, miljöskapande värde, identitetsvärde, kontinuitetsvärde, traditionsvärde och symbolvärde.

Vid värdering och urval används också förstärkande begrepp som: äkthet/autenticitet, kvalitet, tydlighet/pedagogiskt värde, sällsynthet och representativitet.

Dessa värdebegrepp finns med som en bakgrund vid bedömningen av enskilda objekt och miljöer. De fungerar däremot sällan som rubriker i ett protokoll, färdiga att bockas av, utan snarare som ett stöd för tanken när intrycken på plats blivit för många. För det är fastighetens sätt att fungera som ytterst avgör om byggnaden kan bevaras eller inte. Att hitta en funktion är det som ytterst avgör om byggnader och miljöer lever vidare.

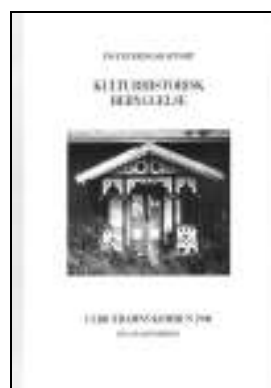
Underlag och intressen

År 1974 slogs Redväg, Åsunden, Hökerum och Ulricehamns stad ihop till en kommun. Året innan hade den första kulturhistoriska utredningen över Ulricehamns centrala stadsbebyggelse kommit. Den ingick senare även som en del i den kommuninventering som kom 1981 och omfattade förutom Ulricehamns stad även Blidsberg, Dalum, Humla, Kölabý och Timmele samt Brunn och Vist. Vidare har det på 1980-talet gjorts en fornminnesinventering.

På uppdrag av byggnadsnämnden inventerades kommunens övriga socknar under 1987-1989. Det var Böne, Finnekumla, Fänneslunda, Grovare, Grönahög, Gullered, Gällstad, Hällstad, Härna, Hössna, Knätte, Kärråkra och Södra Vånga, Kölingared, Liared, Marbäck, Murum, Möne, Strängsered, Södra Säm, Södra Ving, Tvärred och Varnum. Därmed blev inventeringen av Ulricehamns kommun fullständig.

Länsstyrelsens "Värdefulla odlingslandskap i Älvsborgs län –rapport 1994:5" har även varit ett värdefullt underlag.

Som tidigare nämnts ska kommunens samtliga kulturmiljöer uppdateras på sikt. I en första etapp gav kommunen 1999 ut en cd med äldre vykort och beskrivningar av kulturhistorisk intressanta byggnader i staden. I en andra etapp tas ett kulturmiljövärdprogram fram över Ulricehamns stadsbebyggelse.

Program och riktlinjer

Bevara kulturmiljön

I kulturhistoriskt värdefulla miljöer och objekt ska särskilt stor hänsyn tas till anpassning i läge, utformning, material och färgsättning.

Generationsmålet för hela kulturarvet är att de historiska spåren, både på landsbygden och i tätorter, är så många och så tydliga att alla människor kan uppleva och förstå den historiska utvecklingen. Ansvaret för kulturarvets fortbestånd delas av alla.

Det innebär att:

- Den fysiska miljön innehåller så många (kultur)historiska spår och karaktärsdrag att de kan förmedla olika platsers och bygdens historia.
- Kvarvarande (kultur)historiska spår och karaktärsdrag är tillvaratagna, vårdade och hävdade, så att tidstypiska egenskaper bevarats och stärkts.
- Betydelsen av de historiska spåren och karaktärsdragen i den fysiska miljön är allmänt känd.

För riksintresset för kulturmiljövården skall målet vara att öka förståelsen och kunskapen om de områden av nationellt intresse som finns i vår kommun. (vad gäller kulturmiljöns riksintressen upplevs dessa inom kommunen som att de är för generellt tilltagna och behöver anpassas till faktiska förhållanden. Fördjupad värdebeskrivning och motivering till ställningstagandet erfordras och skall göras.)

Kulturhistorisk och karaktärsskapande bebyggelse, miljö och struktur ska bevaras och förnyas varsamt

Befintlig bebyggelse, miljö och struktur av värde för landskapsbild och karaktär ska bibehållas. Bebyggelsen ska bevaras så att varje tidsepok i stadens historia blir läsbar. Förändringar bör göras med respekt för helheten. Färgsättning görs enligt den färgkaraktär som hör tidsepoken till samt med hänsyn till omgivande bebyggelse.

Ny bebyggelse ska utformas med arkitektonisk och konstnärlig kvalitet

Nya byggnader ska infogas med omsorg och i samspel med eller i medveten kontrast till omgivande bebyggelse. Gestaltningen ska ske med samma tydlighet, läsbarhet och uttryck för tiden som den äldre bebyggelsens.

Riksintressena skall skyddas genom riktlinjer och värdebeskrivningar

Exploatering får inte ske i riksintressenas värdekärnor. Riksintressen får inte påtagligt skadas, vilket innebär att även åtgärder utanför riksintressenas värdekärnor måste bedömas. Värdebeskrivningarna utgör utgångspunkt för tillgodoseendet av riksintressena. Dessa skall fördjupas och utvecklas.

Säkerställande av kulturmiljöns riksintressen sker genom strategier och riktlinjer i översiktsplanen, förutom de skydd som finns genom naturreservat för vissa områden i Åtradalen och genom särskilda bestämmelser i detaljplan i Ulricehamns stad. När naturreservat används för att säkerställa kulturmiljöintressen förutsätts att reservat och vårdplaner anpassas för detta. Enligt miljöbalken finns numera

Vilket innebär:

- Befintliga bebyggelsemönster och funktionssamband respekteras och tas tillvara i samhällsplaneringen.
- Stadskärnornas och tätorternas roll som knutpunkt för handel, administration och kommunikation vidmakthålls och utvecklas.
- Symbolbyggnader, såväl i stadsbygd som landsbygd, bevaras, brukas och vårdas.
- Ny bebyggelse etableras med hänsyn till den befintliga miljöns bebyggelsetraditioner.
- Ändring, underhåll och förvaltning utgår från den byggda miljöns egenvärde.
- Byggherrar, projektörer och hantverkare har goda kunskaper om bebyggelsens kulturhistoriska värden, samt material och teknik anpassade till olika epoker.
- Adekvata material för vård och underhåll av byggnader och anläggningar från olika epoker finns lättillgängliga över hela landet.
- Ett representativt urval av kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsemiljöer skyddas enligt KML, PBL och MB.

Av Boverkets sex delmål gäller delmål 2 den fysiska utformningen av *God byggd miljö*. Konkret handlar det även här om att kulturhistoriska och estetiska värden tas tillvara och förstärks.

Vilket innebär:

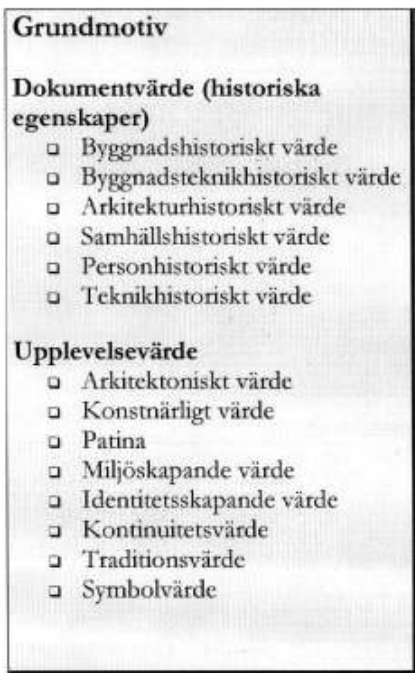
- Strukturer och funktionssamband av betydelse för den byggda miljöns historiska identitet, karaktär och estetiska uttryck respekteras och tas tillvara i samhällsplaneringen. (Planeringsmålet)
- Historiska och estetiska värden av betydelse för den byggda miljöns identitet och karaktär tas tillvara och respekteras vid ändring av befintliga och uppförande av nya byggnader och anläggningar. (Byggmålet)
- Historiska och estetiska värden av betydelse för den byggda miljöns identitet och karaktär tas tillvara och respekteras vid underhåll och förvaltning av byggnader och anläggningar. (Förvaltningsmålet)

I plan- och bygglagen framkommer det tydligt att kommunen ansvarar för den byggda miljöns utformning och gestaltning. Kommunen ska ta fram underlag för bedömningar av vad som är kulturhistorisk och estetisk kvalitet hos bebyggelsen och därmed kan betraktas som *God byggd miljö* i enlighet med de nationella miljö kvalitetsmålen. Översiktsplanen ska ge vägledning för beslut om hur den byggda miljön ska utvecklas och bevaras. Genom varsamhets- och skyddsbestämmelser i PBL kan villkoren preciseras och ges juridisk giltighet.

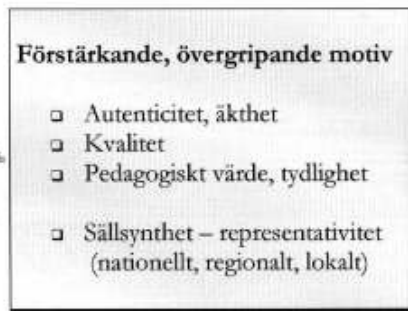
Så långt utgör ett kulturmiljövårdsprogram ett planeringsunderlag, men det kan även fungera som ett kunskapsunderlag för allmänheten, boende och fastighetsägare. Genom ökad förståelse och kunskap kring sin vardagsmiljö kan vi alla aktivt bidra till att upprätthålla en *god byggd miljö*. Huskatalogen nedan är tänkt som en inspirerande exempelsamling på just god bebyggelse.

KULTURHISTORISKT URVAL OCH VÄRDERING

IDENTIFIKATION:

BEARBETNING:

VÄRDERING:

Sammanvägd bedömning